

Eesti Kunstiakadeemia
Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond

Mihkel Vooglaid

Kultuurimälestiste kaitse Eestis aastatel 1965-1975:
kolm objekti, kolm erinevat lähenemist

Diplomitöö

Juhendaja:
Prof. Juhan Maiste, Dr. Phil.

Pukamäe 2006

SISUKORD

SISUKORD.....	2
SISSEJUHATUS	3
LÄÄNE—IDA VASTANDUS KUI TAUSTSÜSTEEM RAHVUSLIKULE MUINSUSKAITSEFILOSOOFIALE JA RESTAUREERIMISPOLIITIKALE.....	5
RAHVUSVAHELINE VERSUS RAHVUSLIK AASTATEL 1965-1975 EESTI MUINSUSKAITSEFILOSOOFIAS JA RESTAUREERIMISPOLIITIKAS.....	11
ARHITEKTUURIMÄLESTISTE RESTAUREERIMINE EESTIS AASTATEL 1965-75 NING OLULISEMAD AUTORID RESTAUREERIMISE JA MUINSUSKAITSE-ALASE MÖTTE ARENGUS	15
PIRITA KLOOSTRI, PÜHA KATARIINA KLOOSTRI JA TALLINNA RAEKOJA RESTAUREERIMINE JA KONSERVEERIMINE AASTATEL 1965-75 NING SELLE TÄHENDUS TÄNASES KULTUURIRUUMIS.....	22
Pirita klooster.....	22
<i>Ajalugu.....</i>	22
<i>Pirita kloostri uuringutest, konserveerimisest ja restaureerimisest enne 1965 aastat.....</i>	23
<i>Pirita kloostri uuringutest, konserveerimisest ja restaureerimisest alates 60-ndate aastate keskpaigast.....</i>	24
<i>Pirita klooster ja tema tähendus mälestisena ja hinnang tema säilitamiseks tehtule.....</i>	28
Tallinna Püha Katarina dominiiklaste klooster	33
<i>Ajalugu.....</i>	33
<i>Dominikaanlaste kloostri konserveerimisest, restaureerimisest ja rekonstrueerimisest enne 1965. aastat.....</i>	35
<i>Dominikaanlaste kloostri restaureerimine alates 1965. aastast.....</i>	36
<i>Püha Katariina klooster ja hinnang restaureerimisele</i>	37
Tallinna raekoda.....	39
<i>Ajalugu.....</i>	39
<i>Raekoja restaureerimine, rekonstrueerimine, renoveerimine ja konserveerimine</i>	42
<i>Raekoja restaureerimise tähendus ja hinnang sellele.....</i>	43
JÄRELDUSED RESTAUREERIMISTEGEVUSE KOHTA AASTATEL 1965-75 KOLME VAADELDUD OBJEKTI JUURES TEHTUD TÖÖDE PÕHJAL NING SELLE TÄHENDUS TÄNASES KULTUURIRUUMIS	45
KOKKUVÕTTEKS	48

SISSEJUHATUS

Käesolev diplomitöö on kasvanud välja eelmiste aastate kursusetöödest. Oma esimeses kursusetöös käitlesin kaasaegse rahvusvahelise muinsuskaitsealase mõtte arengut ja selle peegeldumist mälestiste kaitse ja restaureerimisel Eestis aastatel 1965-1975. Selles töös esitasin ülevaate ühiskondlik-poliitilisest taustast, mille raames toimus tollane restaureerimistegevus ja mälestiste kaitse. Samuti käsitlesin tollast muinsuskaitse- ja restaureerimisealase mõtte arengut, mälestiste kaitse organisatsioonilist korraldust ning ka vahetut restaureerimistegevust. Paratamatult sundis see ajajärk süvenema ka nõukogude režiimi arusaamadesse muinsuskaitsest. Oma teises kursusetöös püüdsin süveneda muinsuskaitse alase rahvusvahelise mõtte arengusse, mõistetesüsteemi, et selle pinnalt saada kujutlus neil aastatel toimunud maailmatasemel.

Käesolevas bakalaureusetöös püüdsin integreerida oma eelnevate aastate uuringud ühtseks tervikuks, et mõista seda keerulist ideoloogilis-poliitilise surve tingimustes tekkinud konteksti, milles toleaeagsed ajaloolased ja restauraatorid pidid töötama, ning mõtestada sel perioodil tehtut rahvusvahelisel tasemel toimunud muinsuskaitsealaste arengute taustal. Nõukogude perioodil tehtu puhul peab arvestama paralleelselt tekstile ka alltekstiga. Selle mõistmine ei ole paraku ilmselt alati jõukohane neile, kel puuduvad kahekordse väärtussüsteemi ja selle toimimise suhtes isiklikud kogemused.

Ajalooline mälu, ja vastavalt ka mälestiste kaitse, on eeskätt kultuurifenomen. Restaureerimine peegeldab paratamatult vastavas ajajärgus toimuvaid protsesse ja ka vastupidi.¹

Normaalsel juhul toetab riiklik muinsuskaitse- ja restaureerimispoliitika kultuurikontekstis väärtustatut. Okupatsioonivõimu tingimustes vastandus aga kultuuriline identiteet ideoloogilisele väärtussüsteemile — Nõukogude kord aktualiseeris marksistliku ideoloogia ja

¹ Juhan Maiste, "Three periods in post war Estonian restoration", *Architectural Monuments in Estonia and Scandinavia* (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1993), lk 121

materialistliku maailmapildi. See vastandus teravalt Euroopa traditsioonilisele, antiikmaailmast kristlikusse vaimsusesse kasvanud kultuuriruumile, kus olid olnud prioriteediks vaimsed väärtused. Vastandlikud väärtused kultuuriruumis katkestasid järjepidevuse ning tõid kaasa väärtuskollapsi külvates esialgu segadust nii ühiskondlikus plaanis kui ka inimestevahelistes suhetes nõudes tegelikkuse uut mõtestamist.

Hoolimata sellest äärmiselt keerulisest ideoloogilisest taustast, või just selle tõttu, süüvisid okupatsiooni ajal muinsuskaitseesse inimesed, kes olid tõeliselt huvitatud kultuuripärandist ja kes just siin nägid võimalust säilitada kultuurijärjepidevust ja oma töökspidamisi, ning kes oma valdkonnas ka tegelikult saavutasid väga palju.

Ometi kujundas ideoloogiline surve nende tegevuse tausta ja määras konteksti, mille raames seda interpreteeriti. Tegutseda tuli kahekordsete väärtuste süsteemis. Et nendest protsessidest paremat ettekujutust saada, analüüsin lähemalt kolme objekti – Pirita kloostri, Püha Katariina kloostri ja Tallinna raekoja – juures tehtud töid aastael 1965-75.

Käesoleva bakalaureusetöös on seitse peatükki. Allikatest on põhiliselt tuginetud vaadeladval perioodil Eestis ilmunud artiklitele ja arhiivimaterjalidele. Kuna mul endal vahetuid mälestusi sellest perioodist ei ole, ega saagi olla, siis kasutasin perioodil toimunu mõtestamiseks ka oma isa, sotsioloog Ülo Vooglaidi ja ema, Kersti Nigeseni abi, keda sooviksin siinkohal selle eest tänada.

Ülevaade rahvusvahelisest taustast on kujunenud eeskätt Jukka Jokilehto raamatu „A History of Architectural Conservation”² põhjal, kuid huvitavaks osutus ka Mark Boguslavski teos „Rahvusvaheline kultuuriväärtuste kaitse”,³ mis andis mõningase ettekujutuse sellest, kuidas interpreteeriti rahvusvahelisel tasandil toimunut nõukogude ideoloogilises kontekstis.

² Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation* (Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999)

³ Mark Boguslavski, *Rahvusvaheline kultuuriväärtuste kaitse* (Tallinn: Eesti Raamat, 1983)

LÄÄNE–IDA VASTANDUS KUI TAUSTSÜSTEEM RAHVUSLIKULE MUINSUSKAITSEFILOSOOFIALE JA RESTAUREERIMISPOLIITIKALE

Kuivõrd mälestiste kaitse ja ennistamise kui tegevuse objektiks on kultuuripärand, mis väärtustub erinevate põlvkondade lõikes mõtestades olevikku mineviku taustal ja väärtustades olemasolevat järeלטulijate jaoks, siis muinsuskaitsealast tegevust korrektna hinnata üksnes oma ajastu kontekstis. Kui aga päritu osutub pärija jaoks väärtusetuks, on tegemist kultuuritühimikuga, mille tõttu mälestisi peetakse segavaks prahiks, mitte pärandiks, mida saab imetleda ja mida peab omakorda pärandama järgmistele põlvkondadele. Kas see on nii objektiivselt, või on tegemist lünkliku haridusega, mille tõttu pole võimalik olnud aru saada ega eelkäijaid mõista, on iseküsimus. Ehk teisisõnu – pärand on olemas ainult sellisel juhul, kui on olemas pärija: subjekt, kes peab kalliks, ja käsitleb väärtuslikuna eelkäijate poolt temale jäetut. Seega on kultuuripärand keeruline nähtus, mis ühendab endas kultuuride vahelise objektiivse reaalsuse isikulise aspektiga: tõekspidamistega, s.t. kultuurisisese tähendusliku poolega. Nii on ajaloo kestel kultuuripärand ja selle tähendus konkreetses kultuurikontekstis kord aktualiseerunud, kord ümbermõtestatud, kord kadunud (mõnikord ka kaotsi läinud) ning väärtushinnangute muutudes õnnelikematel juhtudel taasavastatud.

Selles kontekstis võib käsitleda kultuuriajalugu evolutsioonina kultuuri tõlgendamises – ühelt poolt on toiminud ja toimib jätkuvalt igale perioodile ainuomane n.-ö. kaasaegne auditoorium, teiselt poolt on toiminud ja toimivad akadeemilised kaanonid, k.a. teaduslik tõlgendustraditsioon. Kolmandaks teguriks on olnud ja on iga põlvkonna ideoloogiline, poliitiline, majanduslik jms. orientatsioon ning sellest johtuvate hoiakute ja suhtumiste süsteem ühiskonna administratiivse hierarhia tipus.

Kultuurisemiootika põhiküsimuseks on tähenduse tekke, püsimise ja muutumise probleem. Tähendust vaadeldakse semiootikas kui uut teksti,⁴ mis sünnib kultuuris kui tervikus või

⁴ Juri Lotman, *Semisofärist* (Tallinn: Vagabund, 1999), lk. 41

tema üksikosades. Tähendust tekitava üksuse ja temast väljapoole jääva ala piiritlemisel võime määratleda tähendust tekitavaid struktuure kui semiootilisi monaade, mis talitlevad semiootilise universumi kõigil tasandil. Hoolimata rahvusvahelises suhtluses kujunenud kokkupuutepunktidest oli 19. sajandi lõpul kujunenud arusaam väärtustamist vajavast ja mäletamisväärselt erinevates maades neile omase kultuuriareaali ajaloolise kogemuse ja väärtushierarhia järgi. Seoses globaliseerumisprotsesside järsu kasvuga teadvustus kahekümnendal sajandil rahvusvahelise koostöö vajadus. Juba 1923. aastal, seoses Türgi riigi väljakuulutamisega, aktualiseerus eelnevatest kultuuridest allesjäänud rahvusvahelisel tasandil kui avalik pärand.

Teise Maailmasõja kahjustused toimusid šokeerivana erinevates maades ja erinevates poliitilistes süsteemides. Mälestiste hävingut tunnetati kui rahvusliku mälu kaotust ja ohtu identiteedile. Seetõttu on igati arusaadav soov kõike taas üles ehitada. Teine Maailmasõda näitas, et kaasaegsel tehnilisel tasemel viivad relvakonfliktid mitte ainult inimkannatuste, vaid ka kultuuripärandi hävinguni — kahjud olid mõlemas mõttes ennenägematud. Kahjustused aktualiseerisid erilise teravusega vastastikuse koostöö vajaduse kultuuripärandi kaitseks. Nii asutati 1945. aastal koos ÜRO-ga koheselt ka selle Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioon (UNESCO), mille üheks ülesandeks sai valitsustevahelise koostöö korraldamine kultuuri- ajaloo- ja loodusmälestiste säilitamisel.

Esmasena sõlmiti mälestiste kaitse vallas lepe kultuurimälestiste kaitseks sõja tingimustes⁵ ja alles seejärel kultuurimälestiste kaitse raamdokument — Euroopa Kultuurikonventsioon.⁶ 1956. aastal kinnitati Rahvusvaheline Kultuuriväärtuste Säilitamise ja Restaureerimise Uurimiskeskuse (Rooma keskuseks kutsutud ICCROM) põhikiri. Loodud keskus kujunes platvormiks ühtse mälestiste kaitse ideoloogia ülesehitamiseks. Kuna hakati tajuma mälestiste tähtsust ka globaalselt, mitte ainult lokaalselt, aktualiseerus vajadus üheselt mõistetava rahvusvahelise terminoloogia järele. Keelekasutust normeerivana toimusid riikide vahelises koostöös väljaantud programmilised dokumendid.

⁵ Haagi Konventsioon kultuuriväärtuste kaitse kohta relvakonfliktide korral, Haag, 14. mai 1954.

⁶ Euroopa Kultuurikonventsioon, Pariis, 19. detsember 1954

Teise Maailmasõja järgses uues ajaloolises situatsioonis sündis Ida- ja Lääne-Euroopa uus keeruline kooslus, mis tunnistas kultuuri- ja ajaloopärandi ühiseks huviobjektiks, kuid vastandus ideoloogiliselt suhtumisel maailma ja inimesesse endasse.

Alates rahvusvahelise koostöö globaliseerumisest ja rahvusvaheliste organisatsioonide moodustamisest võib rääkida rahvusvahelisest kultuuripärandist ja inimkonnast kui selle pärijast – subjektsus laienes rahvuslikult kultuurisiseselt tasandilt inimkonnale kui tervikule.

Antud bakalaureusetöös vaadeldava perioodi (1965-1975) alguseks materialiseerusid arusaamad kultuurimälestiste kaitsest arhitektide ja ajaloolaste rahvusvahelise koostöö tulemusena vastu võetud Veneetsia Hartas (1964). Oma seisukohtades tugines Veneetsia Harta Ateena Hartale (1931) ning oli selle redigeeritud variandiks, olles nii mälestiste kaitse alase mõtte järjepidevuse kandjaks. Uue organisatsioonilise struktuurina loodi Rahvusvaheline Mälestiste ja Mälestisalade Kaitse Nõukogu (ICOMOS, 1965).

Kokkuvõttes võib öelda, et rahvusvahelisel tasandil iseloomustas aastatega 1965-1975 piirnevat ajajärku riikidevahelise muinsuskaitsealase mõtte ja koostöö kiire areng, mis realiseerus eeskätt UNESCO konverentside töös ja tema istungjärgudel vastu võetud konventsioonides ja soovitustes.

UNESCO loodud raames tekkis mälestiste ümber Nõukogude Liitu ja ülejäänud Euroopat ühendav kultuuriruum. See aktualiseeris suhtluses ka kultuurimonaadide eripära. Tsiteerides Juri Lotmani: "Niipea kui kaks monaadi asuvad omavahel suhtlusesse ja moodustavad ühtse semiootilise mehhanismi, lähevad nad kohe vastastikuse neutraalsuse seisundist üle teineteist-täiendavuse, struktuurse antonüümia seisundisse ning hakkavad süvendama omaenese eripära ja vastastikkust kontrastsust."

Kui kultuurimälestiste kaitse alane tegevus Lääne-Euroopas tugines eeskätt erinevate maade pikaajalisele mälestiste kaitse traditsioonile, siis kommunistliku ideoloogiat kandvad režiimid püüdsid ennast "vananenud kodanlike traditsioone ja ideoloogiat" kandvast Lääne-Euroopast eristada rõhutades oma klassikuuluvusest tulenevat esmast ja erilist panust kultuuri ja ajaloomälestiste kaitsesse.

Kuni 1917. aasta revolutsioonini arenes konserveerimine Venemaal domineerivalt Lääne-Euroopa traditsioonidest lähtuvalt; mälestiste kaitse alane mõte kujunes ühtses kultuuriruumis. Ka Venemaal olid stilistiline restaureerimine ja rekonstrueerimine aktuaalsed 19. sajandi teisel poolel ning tunti ka Eugene Viollet-le-Duci teoseid ja tegemisi. Sajandi lõpul pöörduti aga konserveeriva suuna poole. Samal-ajal puudusid Tsaari Venemaal spetsiaalsed seadusandlikud aktid mälestiste kaitseks.

Olulist rolli muinsuskaitse alase mõtte teadvustumisel revolutsiooni tingimustes kandis väljapaistev vene haritlane ja autodidakt Maksim Gorki. Suhtestudes humanistliku mõttearenguga maailmamastaabis, tõi ta totalitaarsesse revolutsioonilisse mõttemudelisse humanistlike tendentse. Diskussioonis V. I. Leniniga aktualiseeris Gorki ühevõrra nii vajadust kaitsta näljahädalisi ja orbe, kui ka kultuuripärandit. Pärast veebruarirevolutsiooni moodustasid Maksim Gorki ümber koondunud kunstiharitlased kunstiasjade komisjoni, mis pakkus Petrogradi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogule oma abi muinsusmälestiste kaitse alaste küsimuste läbitöötamiseks. Sellesse grupeeringusse kuulus ka Nikolai Roerich, kes oli juba 1911. aastal asutanud venemaal kunsti- ja muinsusmälestiste kaitse seltsi ning kes oli selleks ajaks mälestiste kaitse initsiaatorina tunnustatud ka rahvusvahelisel tasandil.⁷ Sellest jõust kantuna anti ka revolutsioonijärgsel Venemaal välja dekreet „Eraisikute, seltside ja asutuste valduses olevate kunsti- ja muinsusmälestiste registreerimisest, arvelevõtmisest ja säilitamisest.”⁸

Ideoloogilises plaanis vastandas proletariaadi diktatuur ennast „kodanlikule kultuuripärandile”. V. I. Lenin deklareeris III ülevenemaalisel nõukogude kongressil: “... kui varem lõi kogu inimhõimustus, kogu tema geenius ainult selleks, et anda ühtedele kõik tehnika ja kultuuri hüved, teised aga jätta ilma kõige vajalikumast – haridusest ja arengust –”, siis pärast Suurt Oktoobrirevolutsiooni “... saavad kõik tehnikaimed, kõik kultuurisaavutused rahva ühisvaraks.”⁹ Samal ajal rõhutas ta, et ei ole vajalik mitte “... uue proletaarse kultuuri väljamõtlemine, vaid olemasoleva kultuuri paremate eeskujude, traditsioonide tulemuste arendamine, lähtudes marksismi maailmavaatest...”¹⁰, mis tähendas, jätkuvalt veel 70-ndatel

⁷ Mark Boguslavski, *Rahvusvaheline kultuuriväärtuste kaitse* (Tallinn: Eesti Raamat, 1983), lk. 133

⁸ Ibid., lk. 134

⁹ Vladimir Iljitš Lenin, *Teosed*, 26. köide (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1954), lk. 442

¹⁰ Vladimir Iljitš Lenin, *Teosed*, 42. köide (Tallinn: Eesti Raamat, 1969), lk.-d 184-185

aastatel, et "sotsialism võtab üle kõik parima, mis on loodud rahvusliku kultuuri ja maailmakultuuri pika ajaloo vältel..."¹¹ See tähendab: suhtub *oma* ideoloogilisest platvormist lähtuvalt kultuuripärandisse äärmiselt valivalt.

Revolutsioonijärgse Venemaa haritlasi iseloomustanud püüdlus säilitada kultuuripärandit kui pinnast, millelt võrsub uus rahvalik kunst, aktualiseeris teatud määral mälestised kui rahvaliku väärtuse ja nende kaitse problemaatika. Samal ajal väljendas totalitaarne režiim kõigis oma toiminguis ja suhtumistes vastusesisu väärtustele, mille raames see pärand oli loodud ja nii kollapeerus ka kavandatud kaitse, kord suuremal kord väiksemal määral. Näiteks kahekümnendate aastate lõpp ja kolmekümnendate algus tõid nõukogude venemaal kaasa „tõsiseid vigu kunsti- ja muinsusmälestiste säilitamisel ja selle tagajärjel kahanes restaureerimistöde maht.”¹² Tegelikult toimusid pidevalt vastuolulised tendentsid.

Seda kinnitas ka üsna hiline, veel 1976. aastal vastu võetud seadus "Ajaloo- ja kultuurimälestiste kaitse ja kasutamise kohta",¹³ käsitledes ideoloogilisel baasil ajaloomälestisena hooneid, rajatiseid, paiku ja esemeid, mis on seotud tähtsaimate ajaloosündmustega rahva elus, ühiskonna ja riigi arenguga, revolutsiooniliikumisega, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga, Kodusõja ja Suure Isamaasõjaga, Kodusõja, sotsialistliku ja kommunistliku ülesehitustöö, rahvusvahelise solidaarsuse tugevdamisega. Alles seejärel peeti oluliseks mälestisi, mis on seotud teaduse ja tehnika, rahvaste kultuuri ja olme arenguga, väljapaistvate poliitika-, riigi- ja sõjaväetegelastega, rahvakangelastega, teadlastega, kirjandus- ja kunstitegelaste eluga. Delikaatseks küsimuseks jäid endiselt kirikud kui kultusobjektid.

Nii võib öelda, et kui ka vastavalt rahvusvahelistele tõekspidamistele pöörati nõukogude režiimi tingimustes tähelepanu mälestiste restaureerimisele ja kaitsele, siis paralleelselt toimusid protsessid, mis tõid kaasa hävingu. Siia kuulub kirikute hävitamine, peremehetundeta riigi valdusesse võetud varade häving, kollektiviseerimisega kaasa toodud kahjud jne. Paradoksaalsel kombel ajalooline keskkond säilis erinevalt Lääne-Euroopast

¹¹ *Pravda*, 11.juuli 1974

¹² Restavrantsija muzeinõh tsennostei v SSSR. M., 1977, lk. 18

¹³ NSV Liidu Ülemnõukogu Teataja (1976), nr. 44

sedavõrd, kui majanduslik mahajäämus ei võimaldanud nii ulatuslike arenguid ja rekonstruktsioone ette võtta.

Ida-Euroopa sotsialistlikes riikides, nagu ka okupeeritud Eestis kui nõukogude režiimi äärealas, kajastus see Ida-Lääne vastandus eriti selgelt kahekordse väärtussüsteemi tekke näol. Ideoloogilise rõhuasetuse varjus kasvas nii Venemaal kui ka teistes (eriti Lääne-Euroopaga piirnevates) sotsialistlikes riikides rahvusintelligentsi püüe säilitada pärandit sõltumata poliitilisest survest. Nii vastandusid sotsialismileeris tervikuna omakorda Nõukogude Liit ja teised sotsialistlikud riigid kui Ida ja Lääs.

Erilist tähelepanu väärib selles osas Poola, kus ehitati peale Teist Maailmasõda taas üles Gdanski ja Varssavi vanalinnad. 1980. aastal arvati Varssavi vanalinn Poola rahva identiteedi hoidjana UNESCO maailmapärandi nimekirja. Kui Poolas jäi mälestiste kaitsel peale rahvuslikust järjepidevusest tulenev väärtussüsteem, siis Ida-Saksamaast kujunes "ideaalse ühiskonna" pilootprojekt. Raiuti juuri — lammutati poliitiliselt mittesoovitavad ehitised, nagu Berliini kuningaloss ja Leipzigi keskus.

Nagu juba eespool käsitletud, on Ida-Lääne dispositsioon olnud vene kultuurilise identiteedi formeerumise võtmeküsimuseks ajast aega.

J. Lotman näitab, kuidas vaidlusküsimus "Venemaa ja Lääs" sünnitas vene läänlase tüübi.¹⁴ Samal ajal tõdeb Lotman, et vene läänlane ei sarnanenud kuigivõrd oma ajastu reaalsele Lääne inimesele; ta tundis tavaliselt Läänt väga halvasti, kuna oli arusaama Läänest konstrueerinud kontrasti põhjal vene tegelikkusesega. See oli ideaalne, mitte reaalne Lääs. Analoogilisel moel aktualiseerus Nõukogude Liidu tingimustes Eesti kui "Lääs" Nõukogude Venemaa suhtes.

Vastavalt kajastus ka Eesti rahvuslikus muinsuskaitsefilosoofias ja restaureerimispoliitikas selgelt Ida-Lääne vastandus, mille rist-teele ta jäi.

¹⁴ Juri Lotman, *Semisofärist* (Tallinn: Vagabund, 1999), lk. 68

RAHVUSVAHELINE *VERSUS* RAHVUSLIK AASTATEL 1965-1975 EESTI MUINSUSKAITSEFILOSOOFIAS JA RESTAUREERIMISPOLIITIKAS

Poliitilises plaanis hõlmab vaadeldav ajajärk sotsialismileeris tekkinud mõningast humaniseerumist, mida tuntakse Hruštšovi "sulana". Viiekümnendate aastate lõppu iseloomustas Stalini surmale järgnenud kergendustunde tajumine poliitilises õhustikus, mis kuuekümnendatel aastatel kasvas üle kultuuriringkondade mässuks. Totalitaarsele režiimile inimliku näo andmiseks oli vaja muuta kogu režiimi olemust: omandisuhteid, partei monopoolset positsiooni, tekitada põhjendatud autoriteedi struktuurid jne. Aktualiseerus ka uuel kujul muinsuskaitsealane problemaatika. Juba viiekümnendate aastate lõpus oli "sula" märgina tekkinud mõningane võimalus rahvusliku kultuuriteadvuse taastumiseks (1957. aastal oli asutatud Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum; 1958. aastal loodi A. H. Tammsaare muuseum Kõrvemaal ja Mahtra Talurahvamuuseum Raplamaal).

1971. aastal alustati Lahemaa rahvuspargi rajamisega. 1966. aastal asutati Rahvakunstimeistrite koondis "Uku", mis andis teatud võimaluse säilitada rahvuslikku käsitöötraditsiooni. Samal aastal kutsuti ellu ENSV Looduskaitse selts, mille tähendus oli kaugelt laiem, kui vaid looduskaitse. Ühiskondliku mõtte avardumine ja vabanemine poliitilistest kammitsatest peegeldus ka sotsiaalsete uuringute käivitumises Tartu Ülikooli Sotsioloogilaboratooriumis, Eesti Raadios ja TV-s. 1970. aastal sai Tallinnas teoks ülemaailmne fennougristide kongress, kus osales ligi 500 delegaati 19 riigist. Võib öelda, et 60-ndatel aastatel ilmnisid detsentraliseerimistendentsid pea kõigi loomevaldkondade suhtelises iseseisvumises ja avanemises.

Üheks enim vaimset atmosfääri mõjutanud "sula" ilminguks oli piiride mõningane avanemine. Aktualiseerus turism. 1965. aastal avati Tallinn-Helsingi laevaliin turismi edendamiseks ja 1967. aastast hakkasid Tallinna sadamat külastama välisriikide kaubalaevad. Sagenesid ja süvenesid iga-liiki loomeinimeste kontaktid. Eestist hakkas kujunema "Nõukogude Lääs". See omakorda aktualiseeris seni valdavalt nõukogude ideoloogilises väärtussüsteemis käsitletud ajaloo- ning kultuurimälestised uues kontekstis.

1966. aasta 2. augustil loodi Tallinna vanalinna riiklik kaitsetsoon, mis oli esimene omataoline NSVL-is. 1972. aastal valmis uue rajatud turismisuuna keskusena "Inturisti" hotell "Viru". 70-ndate aastate alguses ületas aasta jooksul Tallinna külastanud turistide arv (350 tuhat) linna elanike arvu. Tallinna vanalinn kujunes kõrgete riigikülaliste visiitidel esindusobjektiks. Tähelepanu vanalinnale suurenes ka seoses võimalusega, et Tallinn kujuneks Moskva olümpiamängude purjeregati paigaks. Võib öelda, et sotsiaalne surutis ja totaalne hirm hakkas tasapisi hajuma, ent rahval ei olnud subjektina käitumiseks ikkagi veel mingit võimalust.

Vaadeldavat perioodi iseloomustab odava massiehituse käivitumine ja võõrtööjõu sisse toomine. 70-ndate keskel suurenes Eesti elanikkond aastas keskmiselt 10.000 inimese võrra. 1962. aastal alustatud Mustamäe elamurajoon valmis 10 aastaga ja juba 1973. aastal alustati Väike-Õismäe elamurajooni ehitusega.

Jätkus ka maarahva ümberasutamine kolhoosikeskustesse (1969. aasta 27. oktoobril anti valitsuse määrus maaelanike taludest kolhoosikeskustesse ümber asustamise kiirendamiseks), mille tulemusel hävisid väga paljud ajaloolised taluhooned ning rikuti mõisasüdamed.

Vaadeldava perioodi muinsuskaitsealase tegevuse regulatsiooni aluseks Eestis oli 1961. aastal vastu võetud ENSV kultuurimälestiste kaitse seadus. See oli üldse esimene katse NSV Liidus reguleerida seadusega kultuuripärandi kasutamist ja hoidmist. Vastavalt seadusele oli kultuurimälestiste kaitse seatud rajoonide ja linnade tööraha saadikute nõukogude täitevkomiteede kohustuseks, kes pidid seda teostama kultuuriosakondade kaudu. ENSV kultuuriministri A. Lausi ja ENSV haridusministri F. Eiseni ühine ringkiri "Kultuurimälestiste kaitse tugevdamisest" 2. märtsist 1964 kohustas täitevkomiteede kultuuri- ja haridusosakondi korraldama koolides loenguid ja temaatilisi õhtuid mälestiste kaitsest; populariseerima kultuurimälestisi ajakirjanduse, näituste ja kohalike raadiosõlmede kaudu. Koole kutsuti üles võtma kohalikke mälestisi oma kaitse alla, neid korrastama ja hooldama. Taoline tegevus lubas aktualiseerida muinsuskaitse sildi all kultuurijärjepidevuse ja väärtussüsteemi järeltulevate põlvkondade jaoks laiemalt.

Muinsuskaitsealane mõte ja tegevus tõusis tähelepanu keskmesse eriti 1964. aastal, mille UNESCO oli kuulutanud rahvusvaheliseks kultuurimälestiste kaitse aastaks. Vastavalt aktualiseerus ka Nõukogude Liidus kultuurimälestiste kaitse ja restaureerimine ning selle ideoloogiline taust uue jõuga: peeti oluliseks näidata nõukogude süsteemi efektiivsust ja võidukust võrreldes kapitalistlike riikidega.¹⁵

Kõik see puudutas oluliselt ka Eestit kui Läänele enim avatud ja eksponeeritud piirkonda. Nii anti 1964. aasta 31. detsembril ENSV Ministrite Nõukogu määrus, millega kehtestati mälestiste kaitsmise praktiline kord. Esiolud olid kaitse all peamiselt ajaloomälestised, kus juures suure osa neist moodustasid mitmesugused „punamonumendid“. Alguses oli kaitse alla võtmine ka aeglane: 1964. aastal oli kaitseimekirjas näiteks vaid 1976 muistist.

Veneetsia harta pööras 1964. aastal tähelepanu üksikute mälestiste kõrval arhitektuuriansamblite säilitamisele. Nõukogude ideoloogidele omase taotluse taustal, jõuda kõigist kapitalistlikest riikidest kõiges ette, õnnestus Eesti muinsuskaitse spetsialistidel aktualiseerida vajadus kaitsta Tallinna vanalinna kui tervikut. 1966. aastal tunnistas ENSV Ministrite Nõukogu Tallinna vanalinna riiklikuks kaitsetsooniks. Jätkuvalt rõhutati muinsuskaitsetes poliitilist ja ideoloogilist aspekti. Seda näeme ka E. Vindi artiklis „Rahvusvaheline Kultuurimälestiste kaitse aasta ja kultuurimälestiste kaitse Eesti NSV-s“.¹⁶ Kultuurimälestiste tähenduse esmase ja olulisima aspektina rõhutati nende osa rahva poliitilisel kasvatamisel ja alles selle järel kultuurilisel ja esteetilisel kujunemisel.

Ametlikuks seisukohaks oli, et kultuurimälestiste säilitamine järeltulevatele põlvkondadele on kogu nõukogude üldsuse tähtsaks ülesandeks, sedavõrd kui kultuurimälestised kajastavad rahva ajalugu, revolutsioonilist minevikku ja võitlust ekspluataatorlike klasside vastu. Seetõttu, arvas E. Vint, „tuleks senisest enam ... kultuurimälestisi populariseerida ning vajaduse korral astuda samme nende korrastamiseks, remontimiseks või restaureerimiseks.“¹⁷ Töötades ette nähtud ideoloogilises võtmes, mis kajastub valdavalt

¹⁵ Iseenesest ei ole muinsuskaitse ideologiseerimine midagi, mis tekkis esmakordselt nõukogude režiimiga, vaid pigem ajalooliselt domineerinu lähenemine muinsuskaitsele. Lähtepositsioon juba esimeses muinsuskaitse seaduses, mis anti välja 1666. aastal Karl XI poolt Rootsisis, oli poliitiline: eelkõige nõuti selles kuningate ja valitsejate rajatud mälestusmärkide kaitsmist.

¹⁶ Endel Vint, „Rahvusvaheline Kultuurimälestiste kaitse aasta ja kultuurimälestiste kaitse Eesti NSV-s“, *Kodu-uurimise teateid* (1964), nr. 5

¹⁷ *Ibid.*, lk.47

selle perioodi spetsialistide poolt koostatud tekstides, saavutati selle varjus soovitud tähelepanu mälestiste kaitsmisele, säilitamisele ja restaureerimisele ning rahvuslike aadete aktualiseerimisele. Eelneva perioodiga võrreldes paranes kultuurimälestiste kaitse organisatsiooniline tase ning suurenesid materiaalsed ressursid restaureerimiseks.

1970. aastal oli riikliku kaitse all 1973 arheoloogiamälestist, 720 ajaloomälestist, 520 kunstimälestist ja 314 arhitektuurimälestist. 88 arhitektuurimälestist olid võetud kohaliku kaitse alla.¹⁸ 1976. aastaks oli kaitse all olevate arhitektuuri-, ajaloo-, arheologia- ja kunstimälestiste arv tõusnud 7332-ni.¹⁹

Üksikobjektide kaitse kõrval oli aktualiseerunud ansamblite kaitse. Fredi Tomps kirjutab: "...me ei saa piirduda ainult üksikute mälestiste säilitamisega, vaid peame lähtuma eesmärgist muuta kõigile loetavaks arhitektuuri mitmekülgne areng ajaloo eri etappidel."²⁰

Tõstatas ajaloomälestiste väärtus vaatamisväärsusena; seega teadvustati ajaloomälestist kui kultuuriobjekti, mis väärib eksponeerimist ja edastamist väärtusena ka tulevastele põlvetele — s.t. pärijaile.

¹⁸ Fredi Tomps, "Arhidektuurimälestiste kaitse ENSV-s", *Ehitus ja Arhidektuur* (1970), nr. 3, lk. 14

¹⁹ I. Rosenberg, "Üht seadusesõna sirvides", *Õhtuleht*, 26. juuli 1976

²⁰ Fredi Tomps, "Arhidektuurimälestiste kaitse ENSV-s", *Ehitus ja Arhidektuur* (1970), nr. 3, lk. 14

ARHITEKTUURIMÄLESTISTE RESTAUREERIMINE EESTIS AASTATEL 1965-75 NING OLULISEMAD AUTORID RESTAUREERIMISE JA MUINSUSKAITSE-ALASE MÕTTE ARENGUS

15. juunil 1950 loodud Teaduslik Restaureerimise Töökoda kasvas üle 1968. aastal kogu Eestit hõlmavaks Vabariiklikuks Restaureerimisvalitsuseks,²¹ milles oli kolm tootmisjaoskonda: I: Tallinna linn ja Harju rajoon (juhataja T. Nurk); II: Põhja-, Ida- ja Lõuna Eesti (juhataja M. Nappa); III: Lääne-Eesti ja saared (juhataja J. Mitt).

Eelneval perioodil oli Teadusliku Restaureerimise Töökoja ülesandeks olnud peaaesjalikult konserveerimine (Padise, Karksi, Tartu toomkirik ja Jaani ning Niguliste kirik). Selle tegevuse käigus oli komplekteerunud 50-ndate aastate keskel suunda-andvate kunstiajaloolaste ja arhitektide töögrupp, samuti inseneride ning oskustöölise kaader.

Kui üheks esimeseks suuremaks restaureerimistööks kujunes 1952. aastal Tallinna raekoja sõjas hävinud tornikiivri taastamine (arhitekt A. Kukkur, insener B. Ilves) ning 1953. aastal Niguliste kiriku üldehituslikud taastamistööd, siis edasises restaureerimispraktikas tõstatus mälestiste tänapäevane kasutamine, mida peeti sobiva funktsiooni korral nende säilimise oluliseks tagatiseks. Ehitiste taastamiseks oli ka mõningase majandusliku tõusu raames tekkinud laiem võimalus.

1976. aastal võttis Eestis nõukogude ajal restaureerimisvallas tehtu kokku insener Ü. Puustak.²² Ka tema loetles 50-ndatel aastatel tehtud olulisemate töödena Tallinna raekoja tornikiivri restaureerimise, Niguliste kiriku üldehitusliku restaureerimise ning lisas Pirita kloostri varemete konserveerimistööd, Tallinna dominikaanlaste ja Padise kloostri restaureerimistööd. Samuti rõhutab ta Tallinna linnakindlustuste restaureerimis-

²¹ ENSV MN Riiklik Ehituskomitee Vabariiklik Restaureerimisvalitsus (VRV) eksisteeris aastatel 1968-1988

²² Ülo Puustak, "Ülevaade Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse tööst", *Restaureerimisalaste artiklite kogumik* (Tallinn: Valgus, 1976), lk.-d 4-6

rekonstrueerimistöid, s.h. linnamüüri tornide korrastamist. Kõik need tööd olid suunatud eeskätt ajaloomälestiste säilitamisele, seega lähtusid Veneetsia Harta ideest, mis rõhutas, et sekkumisel peab peamiseks üleandeks olema mälestise säilitamine. Ennistamisest ja säilitamisest kantud vaimsusest lähtus ka tegevus kultuuritegelastega seotud paikade korrastamisel (C. R. Jacobsoni talumuuseum Kurgjal; Mart Saare kodutalu Hüpasaares, R. Tobiase sünnimaja Käina lahe ääres, K. N. Baeri elukoht Tartus ja A. H. Tammsaare kodutalu toonases Paide rajoonis).

Vaadeldaval perioodil aktualiseerus restaureeritavate hoonete kasutamine²³ hoone ajaloost otseselt mittetulenevateks tegevusteks. Restaureerimist vajavaid hooneid, mida juba kasutati tolleaegsete vajaduste raames, oli kogunenud suur hulk. (60-ndate aastate keskel oli aktuaalne Teatri- ja Muusikamuuseumi laiendamine linnamüüri torni, kavandati kohvik "Gnoomi" restaureerimist, Neitsitorni kasutuselevõttu kohvikuna, Niguliste kasutamist muuseum-kontsertsaalina jne.). Üsna ilmne oli, et puudub jõukus, mis võimaldaks massiliselt korrastada ja korras hoida kasutamata või vähe kasutatud hooneid.

Lahendada tuli vastuolu: kui hoonet ei kasutata, siis on ta disponeeritud hävingule ja kui teda kasutatakse, siis nõuab hoone tänapäevasteks ülesanneteks kohaldamine kohati ajaloolise keskkonna ohverdamist. Selles keerukas situatsioonis jäi kunstiajaloolaste, arhitektide ja inseneride ülesandeks välja töötada kompromisse, mis võimaldaks nende kahe huvi tasakaalustamiseks teha peenetundelisi kompromisse.²⁴

Põhimõtteliselt kergem oli säilitada hoone seost tema ajaloolise minevikuga kui osutus võimalikuks planeerida tema edasine kasutus sarnasena seni olnuga. Nii oli see Tartu Ülikooli aula taastamisel pärast tulekahju ja ka Tallinna raekoja üldisel restaureerimisel aastatel 1971-75, et seda edasi kasutada linnavalitsuse esindushoonena – s.t. traditsiooniliste ülesannete täitmiseks. Teatud määral oldi samasuguses absurdisituatsioonile lähedases olukorras ka kõrtsihoonete kasutuselevõtul restoranidena (Viitna ja Audru kõrtsid). Kunstiajaloolaste, arhitektide ja inseneride kompromisslahendused olid komplitseeritud – Tallinna raekoja restaureerimisel-moderniseerimisel kasutati segatuna vana väljatoomisega ka uusi ning ka kaasaegseid vorme ja materjale. Kaasaegsete meelest kasutati arusaamatult

²³ Fredi Tomps, "Arhitektuuriminevik Elustub", *Rahva Hääl*, 14. detsember 1967

²⁴ Ülo Puustak, "Ülevaade Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse tööst", *Restaureerimisalaste artiklite kogumik* (Tallinn: Valgus, 1976), lk. 4

palju läikivaid detaile. Oli neid, kes pidasid kõrgpoleeris vask-plekk trepikäsipuude, riidenagide ja muu kõrval absurdsuse tipuks läikivaid polüestrist uksi. Nii tõdesid A. Tolts ja J. Keevallik (alias Kuuskemaa), et raekoja viimasel restaureerimisel ning sisustamisel rakendatud printsiipide rohkus ei andnud tulemust, milles erinevate ajastute ladestused – mis nii eakas hoones muidugi paratamatud – orgaaniliselt mõjuvaks tervikuks sulaksid.²⁵ Seega kajastusid vastuolulised seisukohad tehtud restaureerimistöödele juba kaasaegses kontekstis.

Kuigi museaalsest seisukohast võis restaureerimise tulemus olla vaieldav, siis tänu lähenemise kontseptuaalsusele säilis hoonete mõtestatud eksistents linnaelus ja rahva kultuuriteadvuses. Analüüsidest sõjajärgsest restaureerimistegevusest Eestis, konstateerib Juhan Maiste juba 1989. aastal, et Tallinna Raekoja sisekujundust tuleb pidada üheks 70-ndate aastate õnnestunumaks tööks²⁶.

Paljudel puhkudel eeldas kaasaegne kasutus siiski lisakonstruktsioonide rajamist või ka otsest ümberplaneerimist selleks, et mälestisele anda mingi funktsioon vastavalt tänapäevastele nõuetele selle asemel, et lähtuda uue funktsiooni otsimisel hoonele selle võimalustest nii, et hoonet minimaalselt kahjustataks. Selliseid, ökonoomselt kasutamisest ja mitte mälestise väärtusest tingitud rekonstruktsioonid olid Pietro Gazzola, toonase ICOMOS-i presidendi, väitel 60-ndatel ja 70-ndatel küllaltki levinud üle maailma.²⁷

Nii kohandati ja võeti kasutusele Kingissepa (Kuressaare) raekoda täitevkomitee asupaiga ja perekonnaseisuaktide büroona; Kuressaare tuulik kohvikuna; Koeru kõrts-postijaam sööklana; Tallinna linnamüüri Neitsitorn kohvikuna.

Vast kõige kujukamalt ilmnis uue planeeritava funktsiooni ja hoone ajaloolise järjepidevuse säilitamise konflikt seoses Narva raekoja taastamisega juba 50-ndatel aastatel. Ennistati

²⁵ Jüri Keevallik (Kuuskemaa) ja Andres Tolts, "Moderniseeritud raekojas", *Ehitus ja Arhitektuur* (1976), nr. 2

²⁶ Juhan Maiste, "Three periods in post war Estonian restoration", *Architectural Monuments in Estonia and Scandinavia* (Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 1993), lk. 211

²⁷ Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation* (Oxford: Butterworth-Heinemann, 1999), lk. 291

üksnes hoone väline vorm. Sisuks kavandati aga pioneeride palee: nii ideoloogiliselt kui ka ehituslikult sotsialistlik reaalsus.

Põhimõtteliselt analoogiline situatsioon tekkis vaadeldaval perioodil Lai tn. 23 asuva 15. sajandi kaupmehe elamu rekonstrueerimisel Noorsooteatriks 70-ndatel aastatel.

Mõnevõrra säästlikum oleks pidanud olema üldjuhul arhitektuurimälestise kohaldamine muuseumideks. Mõnel õigustasid ümberkorraldused end rohkem, teisel juhul on lahendus tänapäeva vaatepunktist küsitav. Vene tn. 17 asuv 15. sajandi kaupmeheelamu restaureeriti üsna radikaalselt Linnamuuseumiks; Tallinna linnamüüri suurtükitorin Kiek-in-de-Kök muuseumiks, kus "läbi võlvide paigaldati raudbetoonist trepp, võlvid raiuti läbi; kõik selleks et muinsusobjektis eksponeerida tuleviku Tallinna makette ja fotosid."²⁸ Niisiis kohandati vana hoone uuele funktsioonile luues uusi struktuure ja lammutades vanu. Omal ajal tekkis küsimus, kas oli ilmtingimata vajalik uute konstruktsioonide kasutamine. Tuginedes Veneetsia konventsioonile võime tõdeda, et tegu oli maailmatasemel aktsepteeritava lahendusega, sedavõrd kuivõrd vana struktuuri ehedus säilitati samal ajal kui uus tehniline lahendus võimaldas hoonel taaselustuda uues funktsioonis ning uued konstruktsioonid eristusid selgelt vanast jäädes samas tagasihoidlikuks ja mitte liialt silmatorkavaks.

Muuseumi asuti rajama Aida tn. 3 asuvasse 17. sajandi aidahoonesse, Niguliste kirikusse, Narva Hermanni kindlusse, Kuresaare linnusesse. Sellesse ajajärku kuulub ka Vabaõhumuuseumi edasine väljaehitamine.

Nagu juba eespool öeldud, oli sellel perioodil muinsuskaitsealase tegevuse ja mõtte kvalitatiivse hüppe aluseks 1964. aastal välja töötatud ja vastu võetud Veneetsia Harta, millele vastavalt hakati rõhku panema arhitektuursetele kompleksidele ja keskkonnale tervikuna. 1966. aastal kehtestatud Tallinna vanalinna riiklikus kaitsetsoonis loodi 1967. aastal arhitekt Rein Zobeli ja kunstiajaloolase Helmi Üpruse juhitud töögrupp hoonestuse ja arengu uurimiseks ja regenereerimisettepaneku koostamiseks. Uurimis- projekteerimistöö jätkus vanalinna üksikute kvartalite regenereerimisettepanekute koostamisel.

²⁸ Elem Treier, "Milleks on vanal Tallinnal ringmüür? – ringkaitseks", *Sirp ja Vasar*, 12. juuli 1968

Samal ajal käis äge diskussioon vanalinna kui ansambli säilitamise ja restaureerimise üle. Selleks ajaks oli juba varemtest ja tuhandest üles ehitatud sõjas detailideni hävinud Warssavi vanalinn. Seda paraku vaid välisfassaadide osas, mille piirjooned olid varemeis veel tajutavad ja pildimaterjali põhjal kujustatavad. Sisearhitektuuri ei olnud sarnasele skeemile toetumine võimalik. Paljude juhtivate Tallinna arhitektide ja kunstiteadlaste vaatenurgast oli poolakate restaureerimispraktika siiski pigem kapitaalne vabaõhudekoratsioon. Sellele seisukohale oponeerib Elem Treier, kes juhib tähelepanu, et see väga detailne rekonstruktsioon kannab edasi sama energiat ja hoolivust, millele tugineb rahva ajalooline mälu ja enesetunnetus ning ühtlasi kujundab seda tulevaste põlvete jaoks. Elem Treier nägi ohtu selles, et vana Tallinna konstandina oli hakatud rõhutama ainult tänavatevõrku, mille säilitamine iseenesest võiks olla just kui vanalinna säilimise pandiks ja kus tühikutesse oleks just kui kõige "ausam" ehitada kaasaegseid maju. Ta viitab sama probleemi tõstatumisele juba 1926-ndal aastal, kui professor Kuusik kõneles hoiatavalt, viidates et veel ei ole hilja, kuid veel mõnikümmend aastat ehitustegevust niisugusel kujul ja meie vanalinn ei ole enam miskit väärt.

Elem Treier heidab ka Helmi Üprusele ette, et ta ühest küljest küll kiidab olukorda, kus juriidiline olukord on lõpuks muinsuskaitse kasuks, kui samas on seisukohal, et "... vähem kui kunagi varem on praegu muinsuskaitse aspektide arvestamine Tallinna linnaehitajale takistuseks". Et vanalinna eest oli vaja seista ja et oli olemas tõesti äärmuslikke, nõukogude ideoloogiast kantud seisukohti, kinnitab ka P. Härmsoni väitekirjas tehtud kummaline ettepanek likvideerida Tallinna vanalinn(!).²⁹

Kokkuvõttes võib öelda, et vanalinna kaitsetsooniks tunnistamisega aktualiseerus eriti teravalt arhitektuuriliste tervikute kaitse ja säilimise probleem, kus üheseid, kõigi poolt aktsepteeritud lahendusi ei eksisteerinud.

1973. aastal määrati Vabariigi valitsuse määrusega riiklikud kaitsetsoonid ka teistes ajaloolistes linnakeskustes (Rakveres, Paides, Haapsalus, Pärnus, Tartus, Viljandis, Võrus, Kingisepas ning Lihula alevis) ning alustati nende detailiplaneerimise projektide koostamist arhitektide E. J. Sedmani, R. L. Kivi ja Fredi Tompsi juhendamisel.

²⁹ Mart Port, "Vanad purjed ja uued tuuled", *Sirp ja Vasar*, 20. jaanuar 1967

Mõningat sellele perioodile omast vaimsure tõusu ühiskonnas iseloomustab ka see, et paralleelselt vahetute praktiliste töödega, hakati rohkem tähelepanu pöörama uurimuslikule küljele (rahvusvahelisel tasandil oli Roomas uurimiskeskus ICCROM loodud juba 1956. aastal). Ehituskomitee tellimisel uuriti arhitektuuriajalugu, ehitismälestiste dateerimisvõimalusi jms. Suuremahulistest uuringutest väärib esiletõstmist J. Kaljundi juhendamisel läbiviidud Narva linna bastionide arengu uurimus ja K. Aluve juhendamisel tehtud uuring väikelinnuste arengust ja arhitektuurist.

Sellesse ajajärku mahuvad ka V. Raami juhendamisel läbiviidud uuringud kaitsekirikute arhitektuurist ja ajaloost. Need tööd kujunesid aegumatuks panuseks rahvusliku mälu ja eneseteadvuse hoidmisel ja iseolemise mõtestamisel.

60-ndate aastate lõpus ja 70-ndate alguses ilmus hulgaliselt teoseid sel perioodil viljakate uurijate poolt (Helmi Üprus, Villem Raam, Teddy Bökler, Kalvi Aluve, Rein Zobel, R. Valdre, Mai Lumiste, Marta Männisalu).

Aktiivne oli ka restaureerimise ja ehitismälestiste kaitse propageerimine näitustel. Nii, nagu teisteski ühiskondliku elu sfäärides, said ka kõnealusel vallas "sula" tingimustes võimalikuks rahvusvahelised kontaktid. Need omakorda toetasid kultuuri- ja muinsuskaitsealase mõtte arengus vastupanu nõukogude ideoloogilisele survele ning löid koostööplatvormi maailmas aktuaalseks kujunenud probleemide lahendamiseks vaadeldavas valdkonnas.

Kõige selgemalt on jälgitav mälestiste kaitsealase mõtte areng ja sellekohane tegevus konkreetsete objektide kaudu. Ajavahemikus 1965 kuni 1975 olid ühed suuremad konserveerimis- ja restaureerimistööd Tallinnas raekoja, Pirita kloostri ning Tallinna dominiiklaste kloostri juures. Just need objektid said valitud iseloomustamiseks vaadeldava perioodi konserveerimis- ja restaureerimistööde kuna, esimene neist esindab ühiskondlikku hoonet, mille funktsioon oli teatud määral järjepidevana säilunud vaadeldava perioodini ning mida ka nõukogude režiim tunnustas põhimõtteliselt samas funktsioonis; teised kaks aga esindavad sakraalkultuuri, mis vastandus oma olemuselt nõukogude ideoloogia raames väärtustatule. Kõigi kolme objektiga tegeles toonase muinsuskaitse spetsialistide ladvik, suutes neid väärtustada ja aktualiseerida nii rahvuslikus kui ka rahvusvahelises kontekstis. Ometi olid saavutatud tulemused väga erinevad nii ajaloolise kehendi vahetu materiaalse

säilitamise, kui ka vaimse ruumi tähenduse ja jätkusuutlikkuse tagamise osas. Järgnevalt ongi nimetatud objektid lähema vaatluse all ning nende pinnalt leiab analüüsimist mälestiste kaitse alane tegevus vaadeldaval perioodil.

PIRITA KLOOSTRI, PÜHA KATARIINA KLOOSTRI JA TALLINNA RAEKOJA RESTAUREERIMINE JA KONSERVEERIMINE AASTATEL 1965-75 NING SELLE TÄHENDUS TÄNASES KULTUURIRUUMIS

PIRITA KLOOSTER

Ajalugu

Pirita klooster asutati 15. sajandi esimesel kümnendil. Tuginedes Villem Raami uuringutele on esimesed kivid laotud ilmselt 1417. aastal, kui Liivi ordu kloostriks maad kinkis. Ehitus oli enamalt jaolt lõpetatud 1436. aastaks, mil toimus kloostri õnnistamine. Peale reformatsiooni sai kloostri peamiselt tütarlaste kasvatusasutus. Kuid juba aastal 1575 sai see Vene-Liivi sõjas tugevalt kannatada – vene väed rüüstasid kloostri ja tahusid selle müüridest võetud kividest kuule, millega linna pommitada. Aastal 1577 purustasid vene väed kloostri lõplikult. Hiljem ei ole kloostrit üles ehitatud. Mõningaid säilinud ruume, nagu ristikäigud ja keldrid, kasutati ajutiste eluasemetena ilmselt kuni 19. sajandi lõpuni. Veel aastal 1957 kasutas keegi kohalik üht kloostri keldreist juurviljahoidlana. Purustatud hooneosad muutusid kohalikele elanikele kivimurruks. Enim said kannatada nunnade klasuur ja munkade *curia*. 1802. aasta seisuga saab näha Eduard Philipp Körberi graafiliselt lehel. Viimase suurema hoobi sai Pirita kloostrikompleks seoses Viimsi mõisa ehitamisega, kuivõrd viimaseks vajalik materjal võeti just nimelt kloostri varemetest.³⁰

³⁰ Leonhard Lapin, "Ettepanekud Pirita kloostri varemete kasutuselevõtuks. Ajalooline ülevaade", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-1761 (1973)

Pilt 1: L. H. Peterseni koloreeritud litograafia Pirita kloostri varemetest (1970)

Ka teises maailmasõjas ei jäänud klooster puutumata ja sellest jutustab mürsuauk kloostrikiriku lääneviilus.

Pirita kloostri uuringutest, konserveerimisest ja restaureerimisest enne 1965 aastat

W. Neumanni juhtimisel teostati 1894. aastal kloostri kirikuruumis väljakaevamisi ja 1909-1910. aastatel toimusid kloostri esimesed konserveerimistööd. Krohviti kiriku lääneviil ja läänesein. Tõenäoliselt krohviti siis osaliselt ka idasein ja torn. Kuna aga kiriku põrandal väljakaevatud alasid ei konserveeritud, olid need prahikihi eemaldamisel avatud ilmastikumõjudele ja lõhkumisele.

Esimesed arheoloogilised kaevamised toimusid 1934.-1936. aastatel kiriku idaseina taga.³¹ Järgmised konserveerimised toimusid 30-date lõpus. Kiriku idaseina tagused hoonete säilmed kaevati välja ja konserveeriti. Kiriku ida-, lõuna- ja põhjaseinad puhastati prahist ja kaeti pealt paeplaatidega. Taastati nurgatorni kivist keerdtrepp ja laoti üles torni ülemist otsa. Säilinud võlvikanna ja konsoolide fragmendid kaeti tsementmördiga.³² 1946.-1947. aastal teostati Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi algatusel ja Voldemar Vaga juhendamisel

³¹ Mari Hammer, Aleksei Pantelejev, "Pirita kloostri varemete konserveerimisprojekt I köide. Eeltööd", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-12152 (1997)

³² Villem Raam, "End. Pirita kloostri varemete tehn seisukorra kirjeldus ja konserv.- rest. Tööde kaalutus. Köide I" Muinsuskaitseameti arhiiv P-73 (1957)

väljakaevamisi kunagise kabeli kohal edelanurgas. Ka seekord ei järgnenud väljakaevatud ala konserveerimist, ning lagunemine sai hoogu juurde.

Teise Maailmasõja ajal puudus kloostris järelvalve. Ka kloostriterritooriumil olnud raidkivid olid igasuguse valveta ning neist suur osa veeti kloostrist minema.³³

1957. aastal koostati Tallinna Linna Arhitektuuri Mälestusmärkide Majavalitsuse tellimusel kloostris konserveerimiseks ja restaureerimiseks tehnilise seisukorra hinnang ja ettepanekud.³⁴ 1958. algasidki tööd Teadusliku Restaureerimise Töökoja arhitekti S. Allika juhtimisel. Kaevamised ja muud uurimuslikud tööd toimusid V. Raami juhtimisel 1959.-1964. aastal (jätkusid 1975. aastal).

Pirita kloostris uuringutest, konserveerimisest ja restaureerimisest alates 60-ndate aastate keskpaigast

1964. aastal toimusid paralleelselt uurimis- ja väljakaevamistöödega (põhiliselt V. Raami juhatusel) ka konserveerimistööd. Tööde tellijaks oli Tallinna Linna TSN TK Ehituse ja Arhitektuuri Osakonna Arhitektuuri Mälestusmärkide Kaitse Inspektsioon. Uurimustööde käigus väljakaevatud osad, müürid laoti 2-3 kivirea võrra kõrgemaks ning kaeti standartsete betoonplaatidega, mis omakorda kaeti murumättaga. Ruumide põrandadele veeti merekruusa. Allasuva keldri korral kaeti põrand betooni ja bituumenikihi, mis pidas vett, ja olles kaldus juhtis vee ka kõrvale. Peale pandi jälle merekruus ning niimoodi ei olnudki see muudatus väliselt eristatav.³⁵

³³ ibid.

³⁴ Villem Raam, "End. Pirita kloostris varemete tehnilise seisukorra kirjeldus ja konserv.- rest. Tööde kaalutus. Köide I" Muinsuskaitseameti arhiiv P-73 (1957)

³⁵ Villem Raam, E. Sedman, "Aruanded Pirita kloostrivaremetes 1964. a toimunud väljakaevamistööde ja konserveerimistööde kohta", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-641 (1964)

1968. aastal asuti kohati juba detailide kallale — kloostri lõunatiivas asuvale kütteruumile ja ristikäigu pealsele ruumile kavandati uksed ja luugid.³⁶ Nii saadi ka suletavad ruumid, kuhu sai ladustada raidkive ja nende fragmente.

Mitmed tehtud šurfid paljastasid järk-järgult kloostri ehituslugu. Selgus, et algse plaani kohaselt kontraforssidele rajatud vundamendid on osalt laiemad kui oli olemasolevale kodakirikule vaja. Need järgisid basilikaalse kiriku konstruktsioonilisi vajadusi.

Hoolimata varemtes seisukorrast oli Pirita kloostri kiriku akustika tänu säilinud ümbritsevaile kõrgetele seintele võrdlemisi hea. Leiti, et kui kiriku põrand vabastada varinguprahist, saaks seal hakata pidama ka muusikalisi üritusi. Nii ühendatigi kasulik heaga — kiriku põrandal sai teha arheoloogilisi kaevamisi, peale avamist põranda konserveerida, ning saadud tulemus ei pidanud jõude seisma jääma, vaid seda sai edukalt kasutada kontsertide, teatritükkide ja festivalide läbiviimiseks. Lähteülesanne kõigeiks selleks pandi kirja 1975. aastal.³⁷ Päevakorda tõusis kloostrikompleksi kaitseala moodustamine. Enne Teist Maailmasõda oli eraomandist väljaspool olnud ainult kloostri kirik. Ülejäänud oli jagatud kõrvalasuvate talude vahel. Nüüd oli plaanis teha kaitseala, mis hõlmaks kogu kloostri kunagist territooriumi, ning plaani võeti ka sellelt alalt hilisemate ehitiste lammutamine.³⁸ Hiljem on osade hoonete olümpiaeelset lammutamist kritiseeritud. I. Kannelmäe kirjutab: “Pirita kloostri puhul ongi kaitstava objekti ulatuse määramatus võimaldanud Pirita asumi ajalooliste keskuste miljööväärtust viimastel aastakümnetel mitmel korral tõsiselt kahjustada alates vana kõrtsi lammutamisest ja uue arhitektuurselt võõra postkontori ehitamisest kuni 1980. aasta olümpiaregati eelse suurlammutuseni, mil muuhulgas hävisid ajaloolise keskusemiljöö viimased kandjad — apteek ja kaks kauplusehoonet.”³⁹

³⁶ U. Kesa, Pirita kloostri lõunatiivas asuva kütteruumi ja ristikäigu pealse ruumi uste ning luugi tööjoonised”, Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-1030 (1968)

³⁷ Aarne Kann, Jaan Tamm, Villem Raam, “Pirita kloostriansambli arheoloogilise väljakaevamise ja konserveerimise ning muusikalisteks üritusteks kohandamise lähteülesanne”, Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-2209 (1975)

³⁸ Ibid.

³⁹ Illar Kannelmäe “Pirita kloostri varemepargi territooriumi ja kaitseala piiride ettepanek”, Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik A-4969 (1993)

Peatudes lühidalt edasisel Pirita kloostri konserveerimisel ja kaitsealasel tegevusel on oluline märkida, et 1976. aastal koostati Tallinna Linna Arhitektuuri Mälestusmärkide Kaitse Inspektsiooni tellimisel Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse poolt ettepanekud kiriku põhjaseina konserveerimiseks.⁴⁰ Ettepanek sisaldas ühe tööna ristikäigu läänepoolt teise silindervõlvi katkendi taastamist, selleks, et kaitsta alumisi müüriosi ja suurendada ristikäigu ehituslikku mõjukust, kogu müüri puhastamist mõlemalt poolt huumusest, taimestikust ja lahtisest mördist jättes keskaegse krohvi puutumata eraldi konserveerimistöödeks, vuukide täitmist uue, tsemendivaba mördiga, terve rea vanemasse ehitusjärku kuuluvate akende taastamist fragmentide ja kohati säilinud akende eeskujul, tugipiilarites kivide vahetamisi ja muud.

1975.-1976. aastatel teostati säilinud krohvifragmentide konserveerimist. Selleks kindlustati läänestikäigu idaseinal krohvi mörtäärisega. Kuid juba kevadeks oli see seinast irdunud. Krohvi ennast immutati K15/3 vaigu lahusega ksüloolis. Sama vaigu lahusega immutati katseks ka üks ruutmeeter mörtpõrandat nn. punases saalis. Liigse niiskuse tõttu aga ei toimunud vajalikku kuivamist ja soovitud tulemust ei saavutatud. Seinal olevaid vetikaid hävitati 3% dikloorbensooli lahuses ksüloolis, kuid mürk osutus liiga nõrgaks ja 1976. aasta sügisel hakkasid vetikad taas kasvama.⁴¹ 1976. aasta konserveerimisetepanekus nimetatud põhjaristikäigu lõigu silindervõlvi taastamine võeti ette 1977. aastal.⁴² 1978. aastal koostati Pirita kloostri kiriku piilarite ja üheksateistkümmne altari aluse konserveerimiseks tööjoonised.⁴³ Ettepanekuna kaaluti piilarite ülesladumist kahe kuni kolme meetri kõrgusele, et ajalooline ruumimõju oleks paremini tajutav, aga kuna see oleks varjanud kontsertsaali funktsioonis vaatajate vaatevälja, siis piirduti piilarite markeerimisega ligi meetri kõrguselt. Arvestades, et Püha Birgitta reeglite kohaselt oli kirikus paiknevate altarite hulk ja asukohad kindlalt määratud, on märkimisväärne fakt, et kuskil mujal maailmas peale Pirita kloostri ei ole see süsteem säilinud. Nimelt on Pirita kloostri kirikus võimalik jälgida kõigi altarite asukohti nende alusmüüride ja osalt ka kvaadriridade kaudu. Vaadeldaval perioodil

⁴⁰ Villem Raam "Pirita kloostri varemed Pirita kloostri kirikuvaremete põhjaseina konserveerimisetepanekud", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-2664 (1976)

⁴¹ J. Kobin, "1975-1976 kloostrimüüridel oleva krohvi konserveerimistööde aruanne", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-3040 (1977)

⁴² Aarne Kann, "Pirita Kloostri nunnade klasuuri ruumi II a võlvide rekonstruktsiooni tööjoonised", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-3244 (1977)

⁴³ Villem Raam, Aarne Kann, "Pirita kloostrikiriku Piilarite ja altarite konserveerimise tööjoonised", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-3774 (1978)

kavandatud tööde jätkuna kinnitati 1979. aastal kloostri seintele hauaplaate ja rekonstrueeriti kiriku põrand. Viimase pealmiseks kihiks jäi graniidi- ja tellisepuru segu.⁴⁴ 1980. aastal tehti kloostri esmakordselt stereofotogrammeetrilisi mõõdistamisi.⁴⁵ 1989. aastal oli taas tarvis konserveerida kiriku põhjaseina ülemist osa. J. Kannelmäe koostas vastava tööprojekti.⁴⁶

1980. aastast 1991. aastani oli kloostri varemepark Tallinna Linnamuuseumi filiaal. Aastatel 1991 kuni 1996 hooldas territooriumi AS Vana Tallinn. Aastatel 1980-1997 konserveeriti kloostri põhjaküljel väljakaevatud varemed ja restaureeriti kiriku põhjaseina kontraforsid.⁴⁷

1997. aastal teostati taas mitmeid konserveerimis-restaureerimistöid. Eelkõige puhastati müürid taimestikust ja asendati pulbristunud mört. Lisati viilus olevatele avadele puuduvaid raidkive. Katkisi raidkive parandati kunst-kiviga. Avade külgi konserveeriti lubi-tsementmördiga ja vahetati mitmete astmete pealmisi paekiviplaate. Lõuna ja idakülje kõrgmüüridele valati armeeritud tsementmördist katteplaadid kaitsmaks müüre ilmastiku eest. Teostati veel mitmeid konserveeriva iseloomuga töid. Osaliselt rekonstrueeriti pihiauke.⁴⁸

Aastal 2000 tehti uus ettepanek kehtestada Pirita kloostri muinsuskaitseala ning selle ümber kaitsevöönd (ehitusliku reguleerimise tsoon), mis võimaldaks mälestusmärgi vahetus läheduses maastiku, hoonestustiheduse ja -kõrguse ning arhitektuurse miljöö säilitamist, kuid ka kontrollitavates piirides muutmist.⁴⁹ Seekord olid kaitseala mõõtmed juba üha

⁴⁴ L. Rand, Illar Kannelmäe, "Pirita kloostri hauaplaatide kinnitamine ja kiriku põranda tööjoonised. Piilarite ja altarite konserveerimise meetoodiline juhend", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-4320 (1979)

⁴⁵ Kalju Pärtna, Olga Pärtna, A. Ostonen "Pirita kloostri stereofotogrammeetriline mõõdistamise tehniline aruanne" Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilikud Ü-474, Ü-475 (1980)

⁴⁶ Illar Kannelmäe "Pirita kloostri kiriku põhjaseina ülaosa konserveerimise tööprojekt", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-8565 (1989)

⁴⁷ Mari Hammer, Aleksei Pantelejev, "Pirita kloostri varemete konserveerimisprojekt I köide. Eeltööd", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-12152 (1997)

⁴⁸ Mari Hammer, Aleksei Pantelejev, "Pirita kloostri varemete konserveerimisprojekt I köide. Eeltööd", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-12152 (1997)

⁴⁹ Aleksei Panteljev, "Kloostri muinsuskaitseala ettepanekud", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik A-3810, (2000)

kasvavas ja arenevas linnas väiksemad, kui I. Kannelmäe ligi 15 aastat varem koostatud ettepanekus.⁵⁰

Pirita klooster ja tema tähendus mälestisena ja hinnang tema säilitamiseks tehtule

Keskaja lõpuks küündis Birgitta ordu kloostrite arv seitsmekümneni. Peale emakloostri Vadstenas on neist ehituslikult kõige ulatuslikumalt säilinud Pirita klooster Tallinnas. See on kahtlemata üks põhjusi, mis on Pirita kloostri varemetele toonud teiste Eesti ehitismälestistega võrreldes kõlavama rahvusvahelise kuulsuse, tõdeb L. Lapin 1973. aasta konserveerimise projektdokumentatsiooni koostades.⁵¹

Pilt 2. Pirita kloostrikirik. Jaan Tamme foto.

Pirita kloostri restaureerimisel polnud aga argumendiks kristliku pärandi säilimine. Põhjendusena käsitleti pigem varemeteesambli suurt ehitusajaloolist tähtsust ja seda mitte ainult Eesti, vaid ka Euroopa üldises arhitektuuriarengus. Samuti peeti silmas monumentaalsete varemete esteetilist mõjukust ja üldrahvalikku populaarsust ehitismälestisena, rõhutati selle vaieldamatult üleliidulist tähendust, mille tõttu oli vaja rakendada kõiki võimalusi nende varemete maksimaalseks ja mõjukaks eksponeerimiseks. Antud ideoloogilises kontekstis ei olekski teistsugune lähenemine olnud mõeldav.

⁵⁰ Illar Kannelmäe "Pirita kloostri varemetepargi territooriumi ja kaitseala piiride ettepanek", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik A-4969

⁵¹ Leonhard Lapin, "Ettepanekud Pirita kloostri varemete kasutuselevõtuks. Ajalooline ülevaade", Muisnsuskaitseameti arhiiv, säilik P-1761 (1973)

Vaadeldaval perioodil kavandatud arengute tulemusel ja seoses nõukoguliku suurejoonelise lähenemisega Pirita ümberkujundamiseks olümpiaregati rahvusvaheliseks keskuseks 1980. aastal, muutus Pirita kloostri varemete hiigelviiluga ansambel nii merelt kui maalt vaadatuna „loendamatu fotokaamerate objektiks, üheks Tallinna kaugele kõlavaks sümboliks.”⁵² 1975. aastal kirjutasid A. Kann, V. Raam, J. Tamm edasiste tööde (sealhulgas kloostri vabaõhu kontsertideks kohaldamise) lähteülesandes, et oluline pole mitte ainult turistide tähelepanu: “Ta (*Pirita klooster*) osutab ka meie kultuuritaseme üheks mitmeti kõnelevaks näitajaks ja minevikupärandi eest hoolitsemise alal tehtava laiahaardelise töö etalonnäidiseks. Seda silmas pidades, ja tahtmatult ka tõsiselt arvestades, on oluline, et kloostriansambel ja tema lähem ümbrus oleks eksponeeritud nii, et see väärikalt esindaks Nõukogude rahva kultuurilisi püüdlusi ega oleks kujundatud halvemini kui seda eeldab nüüdisaja muinsuskaitse üldiselt tuntud rahvusvaheline tase.”⁵³

Nagu rõhutab Veneetsia Harta, on iga objekti säilimise huvides (teatud maani) oluline, et sel oleks mingi kindel funktsioon ja ka sellest lähtuv väärtus. Tuginedes sellele seisukohale aktualiseerus asjaolu, et Pirita kloostrikirikus on võrdlemisi hea akustika tänu senini säilinud kõrgetele müüridele. Nii leiti, et siia sobiksid hästi vabaõhukontserdid ja -etendused. Ühiskondlikul tasandil ei aktualiseerunud etenduste vaimne taotlus, mis oleks võinud haakuda vaimusega, mille raames ehitis omal ajal rajati – küll aga pidasid seda võimalust mööda silmas ajaloolased. Villem Raam kirjutab Pirita kloostri varemete minevikust ja tulevikust järgmist: „Arhitektuurimälestise ümber sageli kujunevat mitte-midagi-tegemise vaikust on mõnelgi juhul hakatud asendada sobiva elevusega resoneeriva aktiivsusega. See eeldab *muinsuskaitse ergast ajaloolist taktitunnet vältimaks võimalikku vastuolu ehitusteose sisulise ja funktsionaalse algolemusega.*”⁵⁴ Kloostrikiriku vabaõhukontsertsaalina kasutamise eelduseks seadsid 1975. aastal selleks vastava lähteülesande koostanud A. Kann, V. Raam ja J. Tamm, et nii lava, valgustus, istmed, kui ka muu oleks teisaldatav ja tavaliselt ladustatud mujal, ning

⁵² Aarne Kann, Villem Raam, Jaan Tamm, “Pirita kloostriansambli arheoloogilise väljakaevamise ja konserveerimise ning muusikalisteks üritusteks kohandamise lähteülesanne”, Muinsuskaitseamet arhiiv, säilik P-2209. (1975)

⁵³ Aarne Kann, Villem Raam, Jaan Tamm, “Pirita kloostriansambli arheoloogilise väljakaevamise ja konserveerimise ning muusikalisteks üritusteks kohandamise lähteülesanne”, Muinsuskaitseamet arhiiv, säilik P-2209. (1975)

⁵⁴ Villem Raam, “Pirita kloostri varemete minevikust ja tulevikust”, *Teine Elu* (Tallinn: Kunst, 1979) lk 17 (rõhuasetus M. V.)

et hoone arhitektuurne osa jääks puutumata. Nõnda anti varemepark-muuseumile veel üks kultuuriline lisafunktsioon.

Lähenemine sakraalehitistele on alati komplitseeritud. Et luua sellesse arutelusse teine dimensioon, on huvitav võrrelda Pirita kloostrit ühe kloostrielu kujunemise sõlmpunkti, Cluny kloostriiga Prantsusmaal. Ka viimane seisab varemeis ning väärtustub varemepargina. Cluny üle tuhande aasta pikkune ajalugu⁵⁵ sisaldab endas kolme erinevat kultuuriperioodi ja ehitusajajärku, mis on võrdselt tähtsad ajaloos ja kristlikus kultuuris nii, et neis ei ole võimalik ühte eelistada teisele. Kui ka oleks võimalik Cluny taastamine, siis poleks võimalik eelistada ühte ajajärku teisele. Nii on ta väärtuslik kultuuriloos sellisena nagu ta on, kuigi seda suudavad tajuda eeskätt asjatundjad (olgu siis arhitektuuriajaloolased või teoloogid). Samal ajal pole Cluny reaturistile kuigi atraktiivne. Palju väiksema kultuuriajaloolise tähendusega objektid on tunduvalt vaatamängulisemad. Selleks, et tajuda Cluny kui ajaloopärandi tegelikku väärtust ning mitte spekuloida sellega, kui turumajandusliku turismiobjektiga, on vaja, et püsiks teadmine ja toimiks seda edastav haridussüsteem. Küllap jääb see mälestiste juures üldjuhul alati probleemiks, mille lahendamisel tuleb langetada vastuoluline otsus: kas eelistada vaatamängulisust, mis tagab objekti teadvustumise mälestisena laiadele massidele ning ka aktualiseerib selle turumajandusliku turismiväärtuse, või seada tähtsamale kohale kogu informatsiooni säilumine selle mitmekihilisuses ja mõtestatuses, mis eeldab süvahariduse ja kitsa eriala spetsialistide olemasolu.

Juba 19. sajandi lõpp viis uurijad ja restauraatorid ehitusteose tõelise ajaloolise olemuse juurde. Eesmärgiks ei olnud enam „kunstiline“ restaureerimine. Aktualiseerus igasuguse teose (nii arhitektuurse kui ka kunstilase) maksimaalse puutumatus austamine. Objekti säilivuse huvides peeti lubatavaks vaid neid ehituslikke operatsioone, mis edasise säilivuse garanteerimisel osutusid tehniliselt vältimatuks ja hädavajalikuks.⁵⁶

Villem Raam rõhutab, et varemete kui selliste väärtus leidis mälestiste säilitamise kvaliteedina 20. sajandi alguses laiema kõlapinna. Varemed Puhastati täielikult varingutest

⁵⁵ Voldemar Vaga, *Üldine kunstiajalugu* (Tallinn: Koolibri, 2004), lk. 211

⁵⁶ Villem Raam, "Pirita kloostri varemete minevikust ja tulevikust", *Teine Elu* (Tallinn: Kunst, 1979), lk. 14

ja hilisematest ladestustest. Säilinud müürifragmendid kaeti pealt kahe-kolme kivireaga, mis olid vanast müüritisest visuaalselt kergesti eristatavad ning mis toimisid kaitsva vaibana.

Meie jaoks on antud kontekstis oluline, et eriti Inglismaal üldrahvaliku populaarsuse võitnud varemeparkide eeskuju toimis tugevalt just ka Rootsi muinsuskaitstes, mille tõttu juba 1920-ndatel aastatel konserveeriti Rootsis kloostriklausuurid Alvastra Varnheimis aga ka Pirita emakloostri Vadstenas.

Eelneva taustal vaadatuna tundub, et Pirita kloostri lahendus oli suhteliselt õnnestunud. Saavutati nii atraktiivsus kui ka teatud identiteet vaimsuses. Kui nõrkadest kohtadest rääkida, siis tuleks ehk osundada eritingimustele, mida tuleks Eestis varemeparkide loomisel arvesse võtta – on ju kliimaatilised tingimused siin mail oluliselt keerukamad, kui Kesk- ja Lõuna-Euroopas.

Võrreldes meie poolt vaadeldud kahte kloostrit kui mälestist, tuleb lugeda õnnestunumaks just Pirita kloostri konserveerimistööd, selle kasutuselevõtt vaatamisväärsusena ja kontserdipaigana. Tänu pieteeditundelisele suhtumisele, hoolikatele uuringutele ja mõtestatud tulevikunägemusele kujunes Pirita kloostri tehtu eelduseks nii pärandi kui väärtussüsteemi säilimisele ja edasiandmisele, kui ka ajaloolise kehendi säilumisele. Kui Eesti vabariik taastati, oli olemas kultuurikeskkond ka seda kultuuri loonud vaimuse taastamiseks nii, et aktualiseerus brigitiinide tagasitulek oma kloostri juurde. Kahtlemata on see brigitiinide tänane osalus keskkonna kujundamisel ja ka uue kloostri arhitektuurne kompleks rikastanud meie kultuuripilti tervikuna. Teatud määral on ümbermõtestunud ja -väärtustund ka tegevus varemepargis.

Paraku seisab restaureerimis- ja konserveerimispraktika alati tõsiasja ees, et aktiivne säilitamine – rääkimata ennistamisest – toob endaga kaasa ka mingis mõttes paratamatu hävingu. Nii on ka Pirita kloostrit ümbritsenud ajalooline keskus tänaseks kloostri taastamis- ja väärtustamistöörde tulemusena sisuliselt hävinud. Kindlasti oleks olnud võimalik paljut säilitada ja siiski luua piisav keskkond kloostri eksponeerimiseks. Totalitarism selliseid lahendusi paraku ei soosinud. (Kui seda tendentsi käsitleda totalitaarse režiimi mõjuna, siis peab ütleva, et rahvuslikus võtmes töötavatel restauraatoritel ja ajaloolastel õnnestus saavutada siiski küllaltki tasakaalustatud tulemus.)

Samal ajal on selge, et vahepeal eraomanikele jagatud kloostrikinnistu osad, millele olid kerkinud juba uued ehitised, ei oleks erakätes oma ajaloolist ilmet säilitanud. Nähes tänast kontrollimatut ja respektivaba kinnisvaraarendust, on selge, et see tee oluks kloostrile kui mälestisele selgeks ohuks. Nii võib lugeda Pirita kloostri juures tehtud töid kõigest hoolimata õnnestunuteks nii rahvuslikus kontekstis kui ka rahvusvahelisel tasandil. Seda isegi hoolimata nendest disfunktsioonidest, mis kaasnesid mälestise väärtustamisega tema ajaloolise keskkonna arvel.

Võib olla illustreerib kõige ilmekamalt seda konteksti, milles rahvuslikku identiteeti kandvatel inimestel tuli muinsuskaitse vallas tegutseda ametlikku ideoloogilist joont esindava Juhan Kahki (Eesti NSV TA ühiskonnateaduste akadeemik-sekretär) poolt sõnastatud ülesandepüstitus restaauraatoritele kogumiku „Teine Elu” eessõnas veel 1979. aastal (s.o. hilise nõukogude korra tingimustes): „Regenereerimine peab tähendama õieti uue elu sissepuhumist, kuid ta peab seda tähendama kahes mõttes. Ühelt poolt peavad taastuma hooned ja linnaosad, mille seinte ja tänavate vahel pulbitseb meie tänapäevane elu. Teiselt poolt peavad need samad seinad ja tänavad taaselustama meie mineviku elu, kuid *esile tõstes just neid külgi, mis teenivad tänapäeva ja tulevikku, aitavad kaasa kultuuri internatsionaliseerumisele, rahvaste vastastikkusele mõistmisele ning nõukogude vennasrahvaste sõpruse tugevnemisele.*”⁵⁷

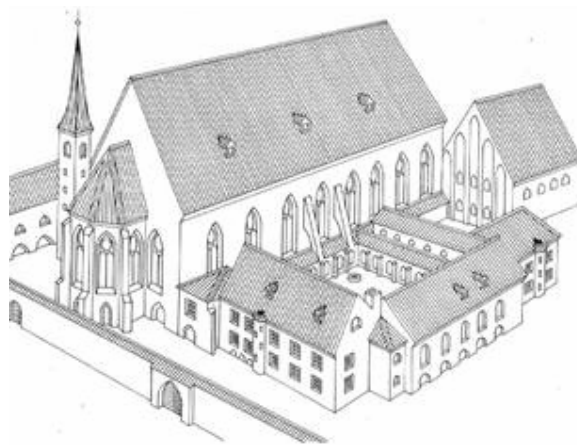
Eriti sellisel taustal väärtustub nendel aastatel Pirita kloostri juures saavutatu nii sisulises kui kontseptuaalses mõttes, kui ka tahtes ja sünergias, mis võimaldas saavutada täna nähtav tulemus hoolimata tingimustest.

⁵⁷ Juhan Kahk, „Sissejuhatus”, *Teine Elu* (Tallinn: Kunst, 1979) lk. 6 (rõhuasetus M.V.)

TALLINNA PÜHA KATARINA DOMINIIKLASTE KLOOSTER

Ajalugu

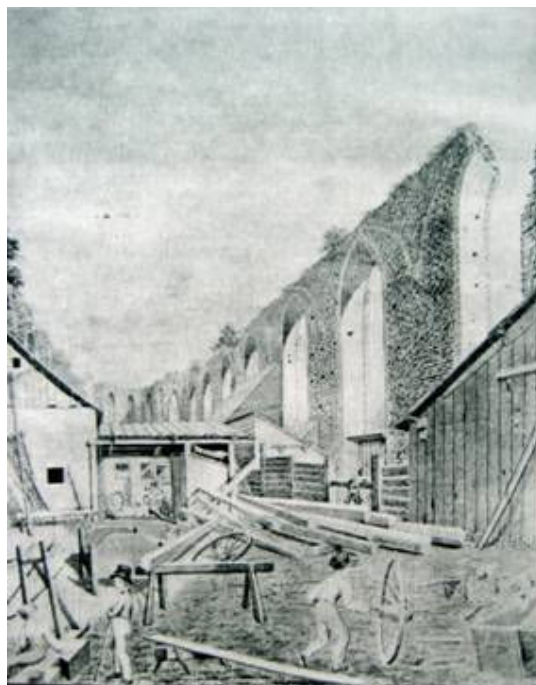
Püha Katariina klooster asutati 13. sajandi keskpaigas, kui Taani kuninga ema kuninganna Margareta 1262. aastal eraldas vajaliku maa linnast sadamasse viiva tee äärde. Kloostri esimene kirik ehitati hilisema põhjatiiva kohale. Hilisema kiriku rajamist alustati 14. sajandi lõpul. Püha Katariina uus kloostrikirik sai kagunurka ka torni. Dominiiklastele omaselt sai kirik ka pika, kolmest traveest moodustuva kooriosa, mida jätkas keskmise löövi kohalt hiljem lisatud polügonaalne koorilõpmik. Sarnaselt Padise ja Kärkna kloostrite kirikuile oli ka Püha Katariina kloostrikiriku idaosas allkirik. Dominiiklaste kloostrikiriku kesklöövi laiuse järgi võiks oletada, et tegu oli basikaalse kirikuruumiga. Säilinud lõunaseina akende kõrgus aga viitab kindlalt kodakirikule. Sellest tulenevalt võiks arvata, et tegemist oli basikaalse kirikuga. Selle seisukoha kummutab aga lõunaseinas säilinud akende kõrgus, mis viitab kindlalt kodakirikule.

Pilt 1: Püha Katariina klooster. Kalvi Aluve rekonstruktsioon

1414. aastal sõlmiti leping lõunapoolse krundi omanikuga, et rajada viimasele kuuluvale maa-alale kiriku tugipiilarid. Ilmselt vahetult peale seda ka kirik võlvi. Peale uue kiriku

valmimist ehitati 15. sajandil kloostri põhjatiiba uus refektoorium. Peale reformatsiooniga kaasnenud pildirüüsteretke 1524. aastal mungad lahkusid.

Pilt 2: Püha Katariina kloostrikiriku varemed. C. von Unger-Sternbergi akvarell (ca 1825)

Seitse aastat hiljem, 1531. aastal põles kirik maha. Mõne aja pärast hakkas linn kloostri maalal krunte müüma ja 1575. aastaks elasid kiriku sisse ehitatud puumajades vaesemad käsitöölised. Aastal 1544. aastast pandi refektooriumisse linna kool, kus see püsis aastani 1799, kui refektoorium, ja veel mõned hooned, anti üle katoliku kirikule.

Aastal 1841 ehitati refektoorium ümber Peeter-Pauli kirikuks, ühtlasi vana refektoorium lammutati. Seitse aastat hiljem, 1848. aastal ehitati peale mõningaid varisemisi taas üles Katariina kiriku põhjasein. Koos sellega ehitati ka kiriku müüride raamistusse kivimaja. Samal aastal, kui linna kool refektooriumisse paigutati, muudeti kloostri ait relvalaoks. Pärast nii Rootsi kroonu kui linna ja Inseneride komando kasutuses olemist ehitati ait 1884. aastal ümber.

Nõukogude okupatsiooni ajal leidis kloostri ait kasutust autoremonditöökojana. Kiriku läänefassaad varjus tänavalt mööduja pilgu eest alles aastal 1874, kui kiriku ees olevale alale, mida kasutati keskajal kalmistuna, ehitati kivist elumaja. Samal aastal ehitati ka kirikust järgi

jäänud läänepoolne osa ümber aidaks, mida Nõukogude okupatsiooni vältel kasutas Tallinnfilm remonditöökojana. Alles 1920-ndatel aastatel lammutati Peeter-Pauli kirikule uue fasaadi andmiseks kloostri lääneristikäigust läänepoolse jäävad abiruumid ja ilmikute eluruumid.

Dominikaanlaste kloostri konserveerimisest, restaureerimisest ja rekonstrueerimisest enne 1965. aastat

Esimesteks konserveerimistödeks Katariina kloostris võiks tinglikult pidada kloostrikiriku lääneportalide täisladumist peale 1531. aasta tulekahju. Üle neljasaja aasta olid varemed seisnud ilma, et neid oleks püütud korrastada. Tules kannatada saanud portaalid taasavati ja restaureeriti alles 1953. aastal.⁵⁸ Peale kiriku lääneportalide uurimist ja restaureerimist asuti 1954. aastal teostama arheoloogilisi kaevamisi⁵⁹ ning valmistuti restaureerimistödeks.⁶⁰ Esmakordselt tehti ka mitmeid arhitektuurseid ülesmõõtmisjooniseid.⁶¹ Kui 1957. aastal V. Raamilt ja M. Koortilt kloostri säilinud ruumide tehnilise seisukorra kirjeldus telliti, selgus viimastest, et sadu aastaid seisnud varemed ei lasknud enam kaua oodata — idatiiva idasein oli võlvide koormuse all väljapoole kummi vajunud, ning selle vundament kandevõime peaaegu täielikult kaotanud. Vajunud oli ka kapiitlisaali ja ristikäigu vaheline sein, nii et niigi lamedavõlviline kapiitlisaali lagi oli varisemisohtlik.⁶² Osalt isegi võlve ümber ladudes, vuuke täites, pudedaid kive vahetades ja toetades olid avariolukorrad 1959. aastaks likvideeritud. Aasta varem oli juba vahetatud ida- ja lääneristikäigu katusekivid ning

⁵⁸ J. Jürgenson, "Kokkuvõte Kloostrikiriku lääneportalide uurimisest ja restaureerimisest", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik KN-117 (1953)

⁵⁹ Elfriede Tool, "Dominiiklaste kloostri Arhitektuursed- arheoloogilised kaevamised", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik K-8 (1954)

⁶⁰ Elfriede Tool "End. Dominiiklaste kloostri restaureerimise eeltööd. Arhitektuursed-arheoloogilised kaevamised. Kõide I aruanne", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilikut P-62, P-65 (1954-1955)

⁶¹ Teddy Böckler, L. Kiivert "Kapiitliruumi arhitektuursed ülesmõõtmisjoonised", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik Ü-92 (1956)

⁶² Villem Raam, M. Koot "Endise Dominiiklaste kloostri säilinud ruumide tehnilise seisukorra kirjeldus ja konserveerimis-restaureerimistöde kaaluutus", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-88 (1957)

täitematerialist tühjendatud kaev.⁶³ Tõkestamaks Katariina kiriku lõunaseina vajumist, toestati see viie, üle Katariina käigu laiuva, raudbetoonkaarega. Paralleelselt arheoloogiliste kaevamiste ja restaureerimistöödega viidi läbi ka arhiivseid uurimisi.⁶⁴

Dominikaanlaste kloostris restaureerimine alates 1965. aastast

Kui 1965. aastal avati Tallinna ja Helsingi vaheline laevaliin, muutus turism Tallinna jaoks aktuaalseks. Et riikliku tähtsusega arhitektuurimälestis jõude ei seisaks, otsustati see kohandada Linnamuuseumi alaliselt avatud filiaaliks. Sellega seoses tehti veel mitmeid töid. Esmalt oli tulevase muuseumi juurde tarvis luua abiruumid, s.t. majahoidja korter ja küllastajate tarbeks WC-d.⁶⁵ Et neid kloostris säilinud ruumidesse kuidagi paigutada ei saanud, leiti neile koht, dormitooriumi kunagisel kohal – lääneristikäigu kõrvaloleva kortermaja esimesel korrusel. Projekti koostas arhitekt S. Allika. Veel koostati ristikäikude ja teiste ruumide elektriinstallatsiooni projekt, valgustite joonised ning lääneristikäigu akende tinaraamide tööjoonised.⁶⁶ Taasavatud lääneristikäigu akende raamistused otsustati täielikult asendada uutega, kuna need olid ilmastikumõjude tagajärjel murenenud. Nii asutigi 1966. aastal uusi raidkive raiuma. Seoses akna raamistuskivide vahetamisega laoti ümber ka akende külgede müüritised, vahetades välja purunenud kivid. Ilmastiku mõjul purunenud kivid asendati, sobitades uusi kive vanasse müüritisse, ka akendevahelistel kontraforssidel ja akende kaarsillustel. Kontraforsid said omale paeplaatidest katte. Kogu objekti korrastati ja veeti välja ehitusprahti. Teostati veel mitmeid väiksemaid parandamisi nagu põrandates osade kivide vahetamine ning, nagu lääneristikäigus – kohatine põrandate taasladumine. Välja vahetati ka mõned portaalide aluskivid ning kloostrihoovis laoti müürialustele peale paar kivist.

⁶³ Kalvi Aluve, "Dominiiklaste kloostris 1958-1962 a tehtud konserveerimise ja uurimisprojekteerimistööde aruanne", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-370 (1962)

⁶⁴ Helmi Üprus, "Aruanne Dominiiklaste kloostris ajavahemikus 1958-1962 a teostatud arhiivsete uurimuste kohta", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-388 (1962)

⁶⁵ A. Kukkur, "Dominiiklaste kloostris restaureerimistööde aruanne aastatel 1966- 1969", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-1241 (1970)

⁶⁶ E. Leinfald, "Tallinna Dominiiklaste kloostris akende ja uste tööjoonised", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-764 (1967)

1968. aasta alguseks olid paralleelselt toimunud abiruumide ja sanitaarsete sõlmede ehitamine lõpule jõudnud. Sama aasta märtsis ja aprillis veeti kloostri vajalikud elektrikaablid ja paigaldati valgustid. Juulikuuks lõpetati põrandate ja müüride puhastamine ja vuukimine. Oktoobri- ja novembrikuus valmisid ida- ja lääneristikäigu akende tinaraamid. Tõsi küll, tina asemel kasutati vaskplekki. Samaaegselt eelnimetatud töödega paigaldati Linnamuuseumi tellimisel kloostriruumidesse ka raidkivid koos eksponeerimisalustega.

Niisiis oli tehtud tööde tulemusena võimalik avada klooster Tallinna Linnamuuseumi filiaalina. 1965. aasta plaanide kohaselt oli kavatsatud kloostri teha näitus, mis tutvustaks objekti ajalugu ja sellega seonduvat, eksponeerides samal ajal võrdlemisi vähe raidkive, seletades seda põhjendusega, et viimased kahjustaksid ruumide arhitektuurset terviklikkust.⁶⁷ Tegelikult avati aga klooster just Tallinnast kogutud raidkivide näitusena.

1974. aastal kaaluti kogu kloostrikompleksi ja isegi kõrvalasuvaid kortermaju hõlmavat lahendust – ehitada kõik kokku üheks suureks ENSV riikliku filharmoonia kontsertsaaliks ja turistide teenindavaks kompleksiks. Kaalutluste tegemisel oli eesmärgiks uurida selle võimaluse plusse ja miinuseid. Arutleti võimaluste üle rekonstrueerida Katariina kirik oma endistes gabariitides suureks, moodsaks kontsertsaaliks. 1979. aastal tehti ENSV MN Riikliku Ehituskomitee Vabariikliku Arhitektuurimälestiste Inspektsiooni ülesandel veel üks kaalutlus. See kujutas endast kontsertsaali projekti miniatüüriteatri liitmist. Sellekohaselt kaaluti minimaalseid rekonstrueerimisi kloostri restaureeritud ruumides ja 200 kohaga teatrisaali ehitamist, koos lisaruumide ja trepikojaga, kloostri aita.⁶⁸

Püha Katariina klooster ja hinnang restaureerimisele

Püha Katarina kloostri olukord mälestisena, võrreldes Pirita kloostri, on olnud tunduvalt komplitseeritum. Kui Pirita kloostri oli ruume säilinud suhteliselt vähe ja varemed ise atraktiivsed, siis Katariina kloostri oli alles jäänud arvestatavalt palju ruume, kuid neil oli linna infrastruktuuris strateegiliselt oluline positsioon, mis aktualiseeris nende

⁶⁷ Kalvi Aluve, "Kaalutlused endise dominiiklaste kloostri ehitiste kompleksi kohandamiseks Tallinna Linnamuuseumi alaliselt avatud filiaaliks", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-678 (1965)

⁶⁸ Kalvi Aluve, "Kaalutlused teatri kohandamiseks Tallinna Dominiiklaste kloostri kontsertsaali kompleksi Kõide II. Seletuskiri ja joonised", Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-4150 (1979)

kasutuselevõtu uues funktsioonis linna tänasest tegevusstruktuurist lähtuvalt. Varemete halvasti vaadeldav romantiline aspekt jäi selles kontekstis tahaplaanile. Nagu ajaloolisest ülevaatest nähtus, aktualiseerus pärast 1531. aasta tulekahju säilinud kloostriruumide kasutus mitmetes erinevates tegevusvaldkondades. 1544. aastal asutati refektooriumisse kool ja aita relvaladu. Kiriku varemetesse hakati ehitama elumaju.

Võrreldes kahe kloostriga mälestisena aktualiseerimist tuleb nentida, et Pirita kloostris konserveerimiseks oli tunduvalt kergem leida kontseptuaalset alust, kuivõrd alles jäänud ehitussubstantsi maht ise määras tema käitlemise eeskätt varemetepargina. Dominikaanlaste kloostris asend, tema ruumide komplitseeritud seisund ja kasutus erinevates tegevusvaldkondades muutsid ühtse mõtestatud konserveerimise ja restaureerimise alase lahenduse leidmise oluliselt keerukamaks.

Pilt 3: Püha Katariina kloostrisisehoov. Jaan Tamme foto.

Kuigi Püha Katariina kloostris uurimine ja restaureerimine-konserveerimine oli alanud juba 1953. aastal, sai see uue tähenduse seoses Eesti (ENSV) ja Soome vahelise laevaliini avamisega. Kloostris hävingu hoidsid ära kuuekümnendatel aastatel respektiga läbi viidud ulatuslikud konserveerimis- ja restaureerimistööd. Kuid kloostrit kui tervikut need hõlmata ei saanud, kuna ajaloo käigus olid nii mitmed kloostris osad kui ka kloostriga seotud hooned omandanud teise funktsiooni ja kuuluvuse. Erinevalt Pirita kloostris lahendusest säilusid siin ka kloostris sisse ehitatud elumud. Tööde lõppsiht oli pragmaatiline: avada osa kloostriruumidest turistidele ja ekskursioonidele, vaatamiseks suveperioodil. Paraku ei saavutatud esialgu ka seda eesmärki, kuna Linnamuuseumil puudusid tol ajal võimalused

omapooleks panuseks seoses tema enda peahoone väljaehitamisega aadressil Vene tn. 17. Samas ei olnud mõeldav jätta suurepäraseid ruume suletuks, neid kasutamata, kui juba suurem osa töid ja kulutusi oli tehtud. Kuigi kuuekümnendate aastate teisel poolel hakkas klooster siiski muuseumina toimima, jäi see poolikuks lahenduseks. Muuseumi jaoks oli kloostri haldamine üle jõu käivaks koormuseks ning klooster kujunes teatud mõttes ei kellegi maaks ning jäi uute lahenduste ootele.

Nii võib öelda, et kuuekümnendatel aastatel läbi viidud konserveerimistöödega päästsid tollased restauraatorid küll kloostri lävel seisvast hävingust, kuid ei saanud lahendada rahuldaval tasemel kloostri kui kultuuripärandi ja mälestise sisulist asendit kultuuripildis.

TALLINNA RAEKODA

Ajalugu

Teddy Böckleri järgi on Tallinna Raekoda ehitatud kokku põhiliselt viies etapis. Esimene kivihoone ehitati juba 13. sajandi keskel. See paiknes praeguse raekoja läänepoolses otsas ja ulatus umbes poole hooneni. Toonasest ühekordsest keldriga hoonest on säilinud kolm seina neljast.

14. sajandil hoogustus ehitustegevus Tallinnas üleüldiselt ja 1310. aastal hakati ehitama linna kaitsemüüre ja torne. Sama sajandi esimesel veerandil ehitati suuremaks ka raekoda. Hoonet pikendati idasuunas poole võrra. Kasvavatele vajadustele järgi andes ehitati raekojale enne 1340. aastat taas idapoole juurdeehitis, mis ulatus juba peaaegu raekoja praeguse idapoolse piirini, kuid oli ülejäänud hoonest ca poole kitsam ning oluliselt madalam. 14. sajandi viimasel veerandil ehitati eelmisest juurdeehitusest jäänud tühja nurka juurde täiendavaid abiruume.

Pilt 4: Tallinna raekoda (2005)

15. sajandi alguseks oli Tallinn jõudsalt arenenud. Kaitsva ringmüüri sees olid enamik kohti täisehitatud ja siin-seal esines kahekorruselisi torntüüpi kivimajugi. Linnavõimu esindushoone vajas taas täiendavaid ruume ning üleüldse oli raekoda muu linnaga võrreldes – arvestades oma tähtsust – napi poolelise korrusega väiksepoolseks jäänud. Aastatel 1401-1404 asutigi ulatuslikele ümberehitustele. Ilmselt oli enne ehituste algust olemas konkreetne plaan, kuidas ja mida teha, sest juurdeehitused kasutasid üliratsionaalselt ära kogu olemasolevat hoonestust. Enam-vähem sarnasel kujul on raekoda säilinud tänapäevani. Hilisemate ümberehituste kohta väga palju materjale ei ole. Kodanikesaali lääneotsa kujutavalt anonüümselt ca 1665. aastast pärinevalt joonisel⁶⁹ on näha, et juba siis oli kodanikesaali laotud sekundaarne kivisein eraldamaks läänepoolt kahte võlvikut. Hiljemalt 1797. aasta suveks oli kodanikesaali läänepoolne kolmandik kahekorruseliseks ehitatud.⁷⁰

Kuna valgust jäi alumistes ruumides väheks, siis laiendati olemasolevaid aknaid. Ligikaudu aastast 1825 pärinevatel joonistel on läänefassaadil juba olemas kohakuti kahes reas neli akent. Aastatel 1838-1840 ehitati kodanikesaali seni veel nelja tühja võlvikusse vahelaed. Seejärel tehti kodanikesaali lõunaseina alumisse ossa aknaid, et valgustada kaheks korruseks jaotatud saali alumist osa. Mitmeid aknaid ehitati ümber laiemaks. 1890. aastal tehti taas

⁶⁹ Hugo Peets, Paul Johansen, *Tallinna raekoda* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1935), lk. 18

⁷⁰ Mai Lumiste, "Ümberehitustöödest tallinna raekojas 1838-1840 ja 1890 aastatel" Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-1635 (1973)

lokaalseid ümberehitus- ja remonttöid. Kodanikesaali põhikorrusel ühendati omavahel mõned ruumid. Idapool lammutati paari võlviku vahelt aastatel 1838-1840 ehitatud vahelaed ja -seinad.

Pilt 5: Tallinna raekoda. 19. sajandi lõpp

1859. aastal kujundati arhitekt A. Gableri jooniste järgi raekoja põhjafassaadi aknad neogooti laadis.⁷¹ Esimesele korrusele projekteeriti kaks poodi. Ühendamiseks suletud kaaristualust teiste ruumidega raiuti uusi avasid. Aastatel 1876-1878 lammutati raekoja idafassaadil tänava laiendamiseks majalukustaja maja, mis ehitati tõenäoliselt 1402. aastal.⁷² 1890. aastal remonditi ja laoti ka kõik ahjud uuesti üles. Esimesel Eesti Vabariigi iseseisvusperioodil ehitati veinikeldri idapoolsesse ruumi trafojaam. Teises Maailmasõjas hävis 1944. aasta 9. märtsi pommirünnakus raekoja ajalooline tornikiiver.

⁷¹ Ibid.

⁷² Teddy Böckler, *Tallinna raekoda: uurimine ja restaureerimine 1952-1996* (Tallinn: Teddy Böckler, 1999)

Raekoja restaureerimine, rekonstrueerimine, renoveerimine ja konserveerimine

Pärast sõda oli vanalinnast hävinud ligi 12 protsenti. Kui pommitustules süttinud raekoja tornikiiver ei oleks juhuse läbi kukkunud raekoja platsile, vaid raekoja katusele, oleks raekoda saanud kannatada väga suurel määral (siinkohal võiks meenutada tules kannatada saanud vaekoja saatust). 1951. aastal hakati tegelema uue tornikiivri valmistamisega. Vanu jooniseid ja fotosid vaadates konstrueeriti ligilähedaselt sarnane kiiver, mis järgmise aasta novembriks torni seati. Aastatel 1959-1960 toksiti väljast maha kogu krohviikiht. Tookordsetele töödele läheneti esmalt kui remontimisele: raekoda taheti ilusamaks teha. Seinapaljandumisega avanes hea võimalus jälgida kunagisi ümberehitusi ning tekkis ideid raekoja keskaegse ilme taastamiseks. Otsustati avada kaaristu. Kui kaaristu oli avatud hakkasid neogooti stiilis ümberehitatud aknad võörkehadena mõjuma. Võeti kavva nende algne kuju taastada. Tasapisi mindi töödega üle interjööri. Restaureeriti raesaal. Akende endise kuju taastamisega alustati ida poolt – taastati kämmerit valgustavad aknad.

1964. aastaks olid S-katusekivid amortiseerunud ning aktualiseerus vajadus paigaldada uus katus. Otsustati munk-nunn katusekivide kasuks, mis tehti Võru Tellisetehases. Jätkati neogooti akende taastamist hilisgooti akendeks. Raekoda ühendati linna keskküttesüsteemi. Aastatel 1971-1975 asuti taas ulatuslikele restaureerimistöödele. Ettevalmistused selleks algasid juba 1968. aastal TAMKI tellimusel koostatud restaureerimisetepanekutega.⁷³ Selles restaureerimisetapis tühjendati kodanikesaal hilisematest vahelagedest ja –seintest. Seoses kesktrepi lammutamise ja algse peatrepi taastamisega sai avarust juurde ka varem avatud kaaristu. Keldris lammutati 1952. aastal varjendi tarvis laotud silikaatmüürid ja 17. sajandil laotud müürid. Lõpetuseks tehti kogu raekoda hõlmav ühtne sisekujundus, mille raames maaliti üle ka kodanikesaali piilarite ja vööndkaarte erksad kalasabamustrid.⁷⁴

Oma artiklis “Moderniseeritud raekojas” võtsid Kuuskemaa ja Tolts toona vastvalminud kujundusega raekojas üksipulgi läbi kõik detailid ja rahul olid nad ainult kaduvväikese osaga (seda rõhutab juba artikli pealkirigi). Kriitika polnud puht-emotsionaalne. Kuigi võrdlemisi terav, on tegu siiski konstruktiivse kriitikaga. Samas on huvitav, et kirjutatakse

⁷³ Teddy Böckler. “Tallinna raekoja restaureerimisetepanekud”, Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-1480 (1972)

⁷⁴ Teddy Böckler “Tallinna Raekoja kodanikesaali piilarite ja vööndkaarte maalingute taastamine uurimistulemused, ettepanekud”, Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik P-1867 (1974)

sellest, mis on hoone stiilsusele hea, mis halb, kritiseerimata kordagi hilisemate kihistuste eemaldamist raekojast. 1964. aastal kirjutati Veneetsia Hartas: "The valid contributions of all periods to the building of a monument must be respected, since unity of style is not the aim of a restoration." Selles mõttes vastandus raekoja restaureerimine Veneetsia Hartaga fikseeritud rahvusvaheliselt tunnustatud põhimõtetele.

Miks niisugune lähenemine oli tol ajal põhjendatud seletub vast sellega, et tegemist ei olnud surnud mälestisega, millele otsitakse sobivat funktsiooni: raekoda oli järjepidevalt oma funktsiooni säilitanud. Järjepidev oli ka linnavõimu suhe: nii, nagu vanasti, nii ka nüüd kohendati ja kaunistati vastavalt (esindus)vajadustele hoonet, millega linnavõim ennast identifitseeris, oma arusaamade ja oma erilisust rõhutada võimaldavate traditsioonide raames. Teisest küljest tagas restaureerimisega läbiviidud märkimisväärne muutus hoone ajaloolise staatuse taasaktualiseerumise nii, et see "...hakkas jällegi mängima Hansaliidu vaba linna võimusümboli rolli nii nagu ta seda kunagi oli olnud."⁷⁵

Raekoja restaureerimise tähendus ja hinnang sellele

Tallinna raekoja restaureerimisel-moderniseerimisel aastatel 1971-1975 lähtuti väga erinevaist printsiipidest. Peaesmärgiks oli luua koht, kus läbi viia linna pidulikke sündmusi ja vastuvõtte. Rõhutamaks linna pikka ajalugu, eemaldati raekojalt hilisemad kihistused ning püüti taastada selle kogumahu vanimat, keskaegset ilmet. Ajaloolistes kihistustes ei nähtud väärtust omaette. Pidulike ürituste tarvis oli vaja rõhutada esinduslikkust. Mitte vähetähtis pole ka, et Leila Pärtel poja poolt loodud sisekujundus pakkus välja kõrgtasemelise kaasaegse (ajaloolist keskkonda arvestava) lahenduse ning oli seega oma ajastu ehedaks panuseks raekoja kultuuriväärtusse, mida on tunnustatud ka 2005. aastal *Europa Nostra* medaliga. Pärtel poja sisekujunduskontseptsioon eeldas selgelt uue eraldamist (ja vastandamist) ajaloolisele, millega on seletatav ka Kuuskemaa ja Toltsi poolt kritiseeritud materjali valik. Kui raekojas restaureeritava kohta puudus igasugune info, peale selle, et see oli kunagi ilmselt olemas olnud, tehti valik mitme tee vahel – kas rekonstrueerida analoogiate põhjal, kasutades võimalikult autentseid materjale ja töömeetodeid (kodanikesaali aknad), teha

⁷⁵ Juhan Maiste, "Three periods in post war Estonian restoration", *Architectural Monuments in Estonia and Scandinavia* (Tallinn: Restor, 1993), lk. 211

sisult stiliseeritud lahendus (raekoja peauks), või minna võimalikult selgelt eristuvate modernsete materjalide ja lahenduste kasutamise teed (seinakappide polüesterlakk-uksed).

Konserveerivat lähenemist rakendati väga vähesel määral. Raekoja restaureerimise vaieldavaks tulemuseks on lahendus, mille juures tuleb tõdeda teatud funktsionaalset terviklikkust ja vaate(akna)mängulisust. Viimane aspekt ei olnud kogus keerulises ideoloogilis-poliitilises kontekstis vähetähtis. Tallinna vanalinna esinduslikkusega püüti lääne turistidele jätta mulje nõukogude režiimi erilisest elujõust ja hoolest kultuuriväärtuste kaitsel.

Kuivõrd vene-nõukogude identiteet tugines ida vastandamisel läänele, oli vaja raudse eesriide taha kättesaadavat läänt. Nõukogude siseriiklikus plaanis kujunes Tallinna vanalinn ja seda sümboliseeriv raekoda fenomeniks, mis aitas luua kvaasi-läänt, rahuldumaks nõukogude inimese allasurutud uudishimu ja igatsust lääneliku järele.

Omaette fenomeniks oli teostatud tööde suhteliselt hea kvaliteet. Nõukogudelik töökultuur ei tundud vastutust. Arusaam „mõisa köis, las lohiseb“ iseloomustas üldjuhul tollaegset töökultuuri. Nõukogude ideoloogilises režiimis kavandatu aktualiseerus aga restaureerimiskontekstis rahvuslikule väärtussüsteemile tuginevana, mis omakorda mõtestas tööd ja kajastus lõpptulemuses.

Vaadeldud aastatel läbiviidud restaureerimine võimaldas raekojal säilitada oma positsiooni linnavõimu sümbolina ja linna kontsentratsioonipunktina nii tänases ühiskondlik-kultuurilises kontekstis kui ka ajaloolise Hansakultuuri sümbolina, kuid ei arvestanud küllalt hästi tema tähendust mälestusmärgina, mis esindab ajaloolisi kihistusi nende järjepidevuses. Sel viisil tekkis vastuolu (antud juhul veel komplitseerituna ideoloogilise tausta poolt), mida võib käsitleda ka igavesti püsiva konfliktina historitsismi ja modernismi vahel – taotluse vahel säilitada ajalooline mälu ja järjepidevus ning samal ajal tagada olnu kestvus tulevikusuutlikuna.

JÄRELDUSED RESTAUREERIMISTEGEVUSE KOHTA AASTATEL 1965-75 KOLME VAADELDUD OBJEKTI JUURES TEHTUD TÖÖDE PÕHJAL NING SELLE TÄHENDUS TÄNASES KULTUURIRUUMIS

Kõikide vaadeldud objektide seisund oli väga erinev, mis tingis ka erineva suhtumise neisse kui mälestistesse. Kõige lihtsam ja selgem oli mõnes mõttes lähenemine raekojale, kuna see oli säilitanud ühiskondlikus struktuuris algse positsiooni, mis tingis ka vastava (linnavõimu poliitilisest suunitlusest tuleneva) lähenemise. Kuigi viidi läbi põhjalikud uuringud ja koostati hoolikas dokumentatsioon, domineeris hoone restaureerimisel kaasajast tulenevate esindusvajaduste arvestamine ja ka uuendustaotlus. Kui raekoja juures tehtud töid rangelt hinnata, siis ei vastanud need tolleaegsetele rahvusvahelistele seisukohtadele (Veneetsia Harta rõhutab, et mälestistes tuleks säilitada kõikide aegade panust ning mitte ohverdada seda ühe kihistuse eelistamise läbi stiililisele restaureerimisele). Täna kontekstis, vaadates toona tehtut Nara dokumendi valguses, ei saa absolutiseerida ka seda seisukohta, küll aga on raske raekoja juures tehtut selleski kontekstis mõtestada, sedavõrd kui raekoja hoone on kasvanud samm-sammult koos linnaga ning ei lähtu ühest terviklikust algsest nägemusest.

Pirita ja Katariina kloostrid sakraalobjektidena olid mõlemad reformatsiooniga kaotanud oma algse funktsiooni ning kannatada saanud ka tulekahjudes ja rüüstamistes. Pirita kloostri kahjustused olid tunduvalt suuremad, nii et domineeris varemestunud osa; Katariina kloostrist jäi varemetesse eeskätt kloostri kirik. Kloostrite erinev asend linna infrastruktuuris aga väärtustas alles jäänud ruumide ja varemete kasutuse erinevalt. Seega oli nende mälestisena käitlemisel juba lähteasend erinev. Mõlemas kloostris viidi läbi põhjalikud uuringud, koostati dokumentatsioon ja teostati eeskätt konserveerimistöid vastavalt selleks ajaks välja kujunenud üldtunnustatud rahvusvahelistele normidele.

Pirita klooster aktualiseerus aga eeskätt kui monumentaalne turismiobjekt ning siingi püüti mõjuva mulje saavutamiseks luua kooslus vähemtähtsa hilisema hoonestuse hävitamise hinnaga. Nõukogude režiimi raames ei olnud võimalik väärtustada vaimset alget mille raames sakraalne kultuur rajati. Nii aktualiseerusid hooned eeskätt ehitismälestistena.

Teatud mõttes oli totalitaarsetele režiimidele kõikjal omane anda üheselt jäiku, kuid pompöösseid lahendusi. Nii tuleb ka lähenemist, mille sisuks oli kujundada Pirita kloostrist varemepark, lugeda teatud mõttes poliitiliselt ettemääratuks. Ometi lõi sel viisil loodud, mõnevõrra vägivaldne lahendus teatud terviklikkuse, mis andis mälestisele kultuurikontekstis tähenduse ja kõlapildi ning avas selle edasistele mõtestatud arengutele (brigitiinide taasseandumine oma kloostriga).

Dominikaanlaste Püha Katariina kloostri puhul sellist kontseptuaalset lahendust ei tekkinud. Seda võib lugeda ühest küljest mälestise ennistamise tugevaks küljeks, teisalt aga nõrkuseks. Lahendamata küsimus on toonud kaasa probleeme edasistes arengutes. Ilmselt oleks need olemata, kui kultuuriruumis valitseks ühtne väärtussüsteem, mis võimaldaks tuleviku kavasad mõtestada varemolnu valguses ning tagaks mõtestatud diskussiooni arengu alusena.

Taas ja taas on aktualiseerinud linnaruumis strateegilisel positsioonil oleva Katariina kloostri konstruktiivne ja funktsionaalne kasutus. Paraku on pakutud lahendused olnud järjepidevalt kontseptuaalselt juuretud. Nii näiteks võib öelda, et 1974. ja 1979. aastal väljapakutud grandioossed kontsertkeskuse ja teatri projektid oleks realiseerumise korral sisuliselt Katariina kloostri kui mälestise hävitanud – nii materiaalsest kui ka kultuuriruumilisest aspektist vaadates. Samal ajal kloostri ja kloostriga seotud ruumide kuuluvus erinevatele omanikele, nende kasutus kinnisvaraarenduses ja tulundusettevõtetes toob kaasa arenguid ja uusi kihistusi, mis hägustavad tema olemust kultuurimälestisena.

Eesti taasiseseisvumisele järgnenud keerulises majanduslikus situatsioonis komplitseerus rahuldava lahenduse leidmine veelgi. Kriisisituatsioon lahendusteotsingus kulmineerus ettepanekus muuta kloostri kirik ööklubiks.

Sedavõrd, kui tänast, ebastabiilse väärtussüsteemiga eesti ühiskonda iseloomustab pigem taotlus eelmiste põlvkondade pärandist tänaste soovide rahuldamiseks kiiret ja vahetut kasu saada kui püüid panustada mälestiste väärtustamisse nende edastamiseks järeltulevatele põlvedele, on ilmselt vara oodata lahendusi, mis arvestaksid nii pärandi materiaalsest kui ka vaimsest väärtusest tulenevate terviklahenduste otsimist.

Kuigi dominiiklaste kloostri juures tekkis teatud mõttes Pirita kloostri sarnane situatsioon – ka siia pöördusid tagasi mungad – ei tekkinud sellest sünergiat, mis oleks aidanud väärtustada kloostrit kui mälestist. Olukorras, kus prioriteediks ei ole mälestis kui pärand, vaid arendamist vajav kinnisvara, ei ole mungad konkurentsivõimelised. Tühi ruum, olgu vaimne või materiaalne, vajab täitmist.

Nii tekkisid kloostriruumidesse munkade asemel mungatopised, kloostri kui rahvuskultuuri ühe lätte ja eestikeelse hariduse hälli teadvustamise asemel palaganid, kus ajalooline keskkond rakendub turistide pealt teenimise üritusse. Tundub, et pärandina Katariina klooster noorte jaoks praktiliselt ei aktualiseeru, samal ajal kui Pirita, mille osa rahvuskultuuri kujunemisel on tunduvalt tagasihoidlikum (sealne klooster tähtsustub eeskätt skandinaavia sakraalse kultuuri ühe olulise mälestisena), on oma konserveerimiste ja restaureerimiste käigus välja toodud siluetiga kujunenud üheks Tallinna sümboliks. Tänapäev kannab Katariina kloostri kui mälestise teadvustamisel konstruktiivsemat osa muuseumipool koos raidkivide ekspositsiooniga, muuseumi osalusel toimuvad haridusprogrammid (uurimuslikud elamuspäevad vahendamaks ajalugu noortele) ja kodanike initsiatiivil Ladina kvartali raames toimuvad kultuurisündmused.

Kokkuvõttes võib öelda, et antud töös vaadeldud kolmest objektist võib lugeda kõige õnnetumas situatsioonis olevaks just Püha Katariina kloostrit. Kui käesoleva töö fookuses oleval perioodil mälestise kaitseks läbi viidud tööd vastasid rahvusvahelisel tasandil tunnustatud põhimõtetele, jäi lahendamata kloostri funktsionaalne staatus, mis kokkuvõttes kujuneb takistuseks edasistele mälestise kaitseks vajalikele töödele kui ka mälestise kui pärandväärtuse teadvustamisele. Teatud mõttes taandub see probleem paljuski peremehetunde küsimusele: linn on kujunenud otsustamatuse tingimustes küll kloostri kui oma omandi tarbimissubjektiks, kuid ei teadvusta ennast subjektina, kelle jaoks see linna südames asuv, rahvusvahelises mastaabis oluline mälestis oleks pärand, mis väärib pärandamist ja pärijaid.

Samas on võib-olla just kõige suurem saavutus, et tegevusetuses on realiseerimata jäänud suured sisutühjad tarbimisühiskonna tervikprojektid, nii et täna on pärandit väärtustavate lahenduste otsimine ja leidmine veel võimalik.

KOKKUVÕTTEKS

Aastaid 1965-75 iseloomustab maailma poliitilise korralduse stabiliseerumise tingimustes tähelepanu keskendumine rahvusvahelises koostöös kultuuripärandile kui üldinimlikule väärtusele. Intensiivse teoreetilise ja metodoloogilise töö viljana võeti vastu Veneetsia Harta, mis võttis kokku paljude maade arengud, tippspetsialistide mõttetöö vilja ja ajaloolise kogemuse. Kujunes muinsuskaitse alase mõtte ühisruum, arusaam hoidmist ja kaitsmist vajavast. Edenes nii uuringute pool kui ka tegelik kaitsepraktika.

Nõukogude Liidus võib vaadeldavat ajajärku käsitleda teatud mõttes ärkamisajana, nõukogude poliitilise totalitaarse režiimi „sulana“. Just sel ajal aktualiseerus rahvuslik identiteet ning selle raames erilise tähendusega kultuuripärand. Eesti keerulist ühiskondlik-kultuurilist tausta tol ajal iseloomustavad mitmed paradoksid.

Kuigi rahvusvahelisel tasandil toimuv ei olnud Eestis kui „raudse eesriide“ taga asuvas riigis vahetult hoomatav, siis ometi oli loodud Eestis kui Nõukogude Liidu äärealas läänemaailmaga parem kontakt kui teistes liidu piirkondades.

Totalitaarse režiimina püüdis nõukogude riik luua oma kultuuriruumi. Nagu seda näitab J. Lotman, loovad kultuurimonaadid vastanduse iseendas oma identiteedi määratlemiseks. Eriti aktualiseerus sisevastanduse genereerimine nõukogude ideoloogilises kontekstis, kus ideoloogilise ohuna tajuti tegeliku läänemaailma mõjutusi. Selles kontekstis kujunes eesti nõukogude lääneks. Piiride mõningasel avanemisel kujunes Eesti nõukogude näidisvabariigiks väljast tulijate jaoks ning „lääneks“ maailma tunnetada soovivate nõukogud kodanike jaoks.

Selline mitmekordne väärtussüsteem, kus püüti näidata, kuid mitte järgida, väljendus terminis „pakazuha“. Samal ajal võisid need, kes kahekordses väärtussüsteemis orienteerusid, saavutada paljutki, deklareeritavate tegevuste taga oma asja ajades. Just see olukord teeb raskeks ka tol ajal ilmunud seisukohtade analüüsimise. Viimase tarvis peaks kõikidest sotsiaalsetest mehhanismidest ja allstruktuuridest olema küllalt tugev ettekujutus

– see on eriti oluline, et eristada, millal deklareeriti midagi selleks, et selle varjus oluliseks peetavat saavutada ja millal seisti tegelikult selle eest, mida usuti ja sooviti teisigi selles veenda. Nii on raskesti mõistetav ja lahtimõtestatav kas või tollel ajal tehtud uskumatu ettepanek viia läbi Tallinna vanalinna magistraal.

Kuigi Nõukogude režiim püüdis kontrollida ideoloogilist kuuluvust ja hoida lääne „roiskunud“ ideoloogia eemal, soovis ta olla rahvusvahelisel tasandil esirinnas. Tõestamaks oma ideoloogia prioriteetsust, toetas nõukogude riik rahvusvaheliselt väärtustatud mälestiste kaitsealast tegevust eeskätt nendes piirkondades, mis olid rahvusvahelisele üldsusele rohkem avatud ja paremini ligipääsetavad. Nii oli ka Liidu keskvõimu poolt keskmisest rohkem toetatud muinsuskaitsealane tegevus Eestis.

Tekkis järjekordne paradoks. Muinsuskaitsealane tegevus aktualiseerus kui vastupanu nõukogude režiimile, mida see režiim ise toetas. Nii võimendus kummaline sünergia, kus rahvusvahelisel tasandil toimuv kujunes Eesti jaoks võimaluseks nõukogude ideoloogia raames ametlikult deklareeritud prioriteetide varjus „oma asja“ ajada.

Kogu see situatsioon väljendus nii aktiivses muinsuskaitse liikumises (mida antud töös ei käsitleta) kui ka aktiivses muinsuskaitsealases mõttearenduses. Käegakatsutavaks tulemuseks oli aga vahetu laialdane konserverimis- ja restaureerimispraktika.

Hoolimata ideoloogilisest taustast ja selle poolt jäetud jälgedest võib öelda, et üldjoontes lähtuti eesti mälestistekaitse alases tegevuses rahvusvaheliselt aktsepteeritud printsiipidest – oli kujunenud teatud mõttes homogeenne kultuuriruum. Kahekordne väärtussüsteem tingis küll asjade põhjendamise aktsepteeritud ideoloogilises kontekstis, tuues paratamatult kaasa ka mõttelibastumisi, kuid tegelikkuses suudeti hoida suundumusi, mille eest seisti. Ehk teisisõnu: selleks, et saavutada võimalust teatud objekte hoida ja ennistada, tuli tihti leida poliitilise varjundiga põhjendusi.

Kokkuvõtteks võib öelda, et vaadeldud perioodil suudeti mälestiste kaitseks palju rohkem ära teha, kui varasematel aastatel. Eesti NSV-l kui majanduslikul üksusel poleks olnud selliste tööde tarvis ressursse – seega on tõenäoline, et vastav tegevus oli doteeritud teiste piirkondade arvelt. Samal ajal ei saa unustada, et just sellel ajal said uue hoobi mõisasüdamed ning hävisid põlistalud.

Lähemalt vaadeldud kolm objekti annavad huvitava löike nii tolleaegsest muinsuskaitsealase kontseptuaalse mõtte olemusest kui ka mälestiste säilitamiseks ja väärtustamiseks tehtud töödest. Tähelepanu väärrib restaureerimistöõde kontseptuaalsus. Meie poolt vaadeldud objektides avaldub see eeskätt Tallinna Raekoja ja Pirita kloostri restaureerimises. Tänu terviklikele (kuigi kindlasti ka osaliselt vaieldavatele lahendustele) on need säilinud mälestistena nii oma kultuuris kui pälvinud üha kasvava tähelepanu ka maailmamastaabis.

Raekoja restaureerimise juures väärrib tähelepanu julgus ja loomingulisus, nii et tolleaegsete arhitektide, loojate panus seisab heatasemelisena eelmiste põlvkondade loomingu kõrval hoone tervikus.

Pirita klooster realiseerus varemepargina, mis oli kahtlemata tolle ajastu eesrindlikemaid lahendusi ning on seda tänaseski kontekstis, kuigi eesti oludes seavad ilmastikumõjud varemeparkidele võrreldes nt. Inglismaaga oluliselt keerulisemad tingimused.

Mõlema objekti puhul tuli langetada raskeid otsuseid nende eksponeeritavuse tagamiseks. Lahendused realiseerusid välja töötatud kontseptsiooni kohaselt vähemtähtsate ajaloooperiodide jälgede osalise kadumise hinnaga.

Kuigi ka Püha Katariina kloostri lähteprintsioon oli kontseptuaalselt küllaltki läbitöötatud, oli siin terviklahenduse ning selle saavutamiseks vajalike vahendite leidmine keerukam. Katariina kloostri restaureerimisel ei lammutatud hilisemaid, hoone plaani algset mõtet hägustavaid ehitisi. Selles mõttes on erinevad ajalookihistised tänaseni siin paremini jälgitavad. Samal ajal ei aktualiseeru Katariina kloostri tähendus meie tänases kultuuripildis vast just selle tõttu määral, mida selle rikas panus meie kultuurilukku lubaks eeldada.

Tähelepanuväärne ning vastav rahvusvahelistele nõudmistele on kõikide objektide juures läbi viidud uuringute süsteemsus, põhjalikkus ja dokumenteeritus.

Vaieldamatult oli kujunenud selleks perioodiks rahvusvahelisel tasemel töötav rahvuslik ajaloolaste ja restauraatorite koolkond, kes hoolimata ideoloogilisest survest, või just selle tõttu teadvustasid selgelt oma eesmäärke ja leidsid võimalusi nende saavutamiseks. Just

selgelt teadvustatud filosoofilise tausta tõttu õnnestus enamasti välja pakkuda kontseptuaalseid lahendusi, millele ideoloogilise kontekstiga arvestamine vajutas neile paraku tihti aja pitseri. Ometi olid väljapakutud lahendused garantiiks rahvusliku teadvuse säilimisele ja edasikestmisele ning lähtusid Veneetsia Hartas fikseeritud põhimõtetest.

Tänases maailmas toimuvad muutused nii kiiresti, et see, mis on sajandeid tasapisi üles ehitatud, võib kaotada oma näo mõne aastakümne, kui mitte aastaga. Eelnevate põlvkondade loomingu püsimiseks ei piisa vaid passiivsest säilitamisest. Väärtuse püsimine eeldab iga põlvkonna aktiivsust ja loomingulisust panust, ilma milleta ei säili ei materiaalne keskkond ega ammugi seda loonud mõte.

Ajaloopärandi säilimine mälestisena eeldab selle teadvustamist rahvusliku varana riiklikul tasandil. Ühelgi muul viisil pole võimalik leida ressursse ei mälestise materiaalseks ega ka vaimseks püsijäämiseks, nii et see aktualiseeruks rahvusliku ja rahvusvahelise pärandina.

Kokkuvõttes tuleb öelda, et vaadeldud perioodil loodi muinsuskaitse ja restaureerimise rahvuslik süsteem, kuhu okupatsiooniaeg jättis küll oma jälje, kuid ei suutnud halvata üldinimlikele väärtustele tuginevat ja rahvuslikule teadvusele orienteeritud muinsuskaitsealast teoreetilist käsitlust ega ka tegelikku restaureerimispraktikat.